

SMINTHEION-ALEKSANDREIA TROAS YOLU, NE İÇİNDİ? Jeolojik, Arkeolojik ve Filolojik Belgeler Işığında Güzergâh ve İşlevi

Davut KAPLAN*

Anahtar Kelimeler: *Smintheion • Kutsal Yol • Roma Köprüsü • Adaklar • Aleksandreia Troas*

Özet: Smintheion'da son dönem yüzey araştırmaları ve kazılarında tespit edilen bazı arkeolojik veriler, kutsal alan ile Aleksandreia Troas arasında kutsal yolun varlığını doğrulamaktadır. Aleksandreia Troas'ta yapılan kazılar da bu kentten başlayan bir kutsal yolun varlığına işaret eder. Tuzla Çayı'nın yatak değiştirmesi ile alüvyona gömülen Tuzla Ovası'nda yer alan Roma köprüsü ile Smintheion'a ulaşan yol güzergâhında ele geçen bazı adaklar da buna kanıttır. Ayrıca Smintheion kutsal alanında bir bölümü ortaya çıkarılan yol da bu düşünceyi doğrular. Kutsal alanda açığa çıkarılan kutsal yol ve yazıtlı adaklar Smintheion'un Khrysa ve Lektion (Babakale) ile olan bağlantısına işaret etmektedir. Smintheion'da tespit edilen caddeler, yazıtlı adaklar, Tuzla Ovası'ndaki Roma köprüsü, Aleksandreia Troas kenti agora caddesi ve bu caddenin kent kapıları ile olan bağlantısı bu yolun kutsal işleve sahip olduğunu göstermektedir.

SMINTHEION-ALEKSANDREIA ROAD, WHAT WAS FOR? Route and Fuction with Geological, Archaeological and Philological Documents

Keywords: *Smintheion • Sacred Road • Roman Bridge • Dedications • Aleksandreia Troas*

Abstract: Recent surveys and archaeological excavations conducted at the sanctuary of Apollo Smintheus, known as the Smintheion attest the presence of the sacred road between the ancient city of Alexandria Troas and the sanctuary. The excavations in Alexandria Troas also indicate the presence of a sacred road from this city. The Roman Bridge buried alluvial in Tuzla plain and some dedications from the Smintheion are evidences of the sacred road. This hypothesis is also supported by uncovered section of the road. The sacred road which is unearthed in the sanctuary and the inscriptions lying through the road refer to the connection with the Chryse, Lectum and the Smintheion. Streets unearthed in Smintheion, dedication inscriptions, Roman Bridge in Tuzla plain and excavations of Alexandria Troas city indicate that this road has sacred function.

* Yrd. Doç. Dr. Davut Kaplan, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, TR-55139, Kurupelit / SAMSUN, e-posta: davutkaplan@gmail.com

Apollon Smintheus'a adanmış bir kutsal alan olan Smintheion, kuzeybatı Anadolu'da Troas Bölgesi'nin (Biga Yarımadası) güney-batı köşesinde yer alan eski adı 'Külahlı', yeni adı ile Gülpınar köyde yer almaktadır¹ (Harita 1-3). Smintheion, Strabon tarafından bölgenin dini merkezi olarak tanımlanmaktadır². Smintheion'un kuzeyinde ise bölgenin en önemli tarım alanı Tuzla Ovası bulunmaktadır. Bugün ayakları alüvyon altında kalmış Tuzla-Roma Köprüsü ise Smintheion yolu güzergâhı ve bölgenin şekillenışı açısından dikkate değerdir. Smintheion'un yakın coğrafya ve yerleşim yerleri ile bağlantısını ortaya koyabilmek için bölgenin jeolojik yapısına ve oluşumuna bakmak gerekmektedir, çünkü jeolojik oluşumlar hem yolların geçeceği muhtemel güzergâhlar hem de yol ve köprülerde kullanılan malzemeler açısından önemlidir. Özellikle Kaz Dağları civarında alüvyonların sürekli olarak kıyı şeridini şekillendirdiği düşünüldüğünde yerleşimler ve bu yerleşimleri bağlayan yollar açısından Gülpınar ve Tuzla Ovası'nın jeolojik yapısının önemi daha da artmaktadır.

Smintheion'un Konumu ve Çevresinin Jeolojik Formasyonu

Gülpınar ve çevresi için en dikkat çekici noktalar; yerleşimin denize yakın ol-

ması, doğusunda volkanik tepeler bulunması, batı kısmında ise denizsel yükseltilerin (Üst Miosen) yer almasıdır³. Bu tepeler yer yer dere, çay yatağı ve çukurluklarla antik dönemden günümüze kadar ulaşımı sağlar. Ulaşım açısından ise hemen kuzeyde yer alan Tuzla Çayı (*Satnioeis*) ve Ovası, büyük öneme sahiptir. Bir çukurluk içinde şekillenmiş⁴ ovayı, doğu ve güneyden 'Volkanik Plato' yamaçları çevreler⁵. Antik ve modern yollar bu yamaçlar, sırtlar ve vadiler üzerinden kuzey güney yönünde sağlanır. Tuzla ve Gülpınar arasındaki vadi görünümü çukurluk ise her iki birim (volkanik ve denizsel Üst Miosen) arasında şekillenmiştir⁶. İşte Smintheion kutsal alanı tam bu çukurluğun ortasında ve çukurluğun (Gülpınar Boynu) en yüksek noktasında yer alır. Bu 'ana vadi' özelliğindeki çukurluk içerisinde düzenli bir akarsu olmadığından akarsu vadisi değil, yapısal bir oluk⁷ olarak tanımlamıştır. Vadi tabanı daha çok kolüvyal nitelikli dolgularla az çok düzleşmiş, vadi tabanı görünümü kazanmıştır⁸. İşte bu kolüvyol malzeme Prehistorik Dönem'den başlayarak Smintheion'un günümüze kadar süren mimarisinin ana malzemelerinden birkaçını oluşturur. Bu özelliği nedeniyle Gülpınar oluşu arkeolojik belgelerle de doğrulanacağı gibi doğu-batı yönde geçiş veren önemli bir noktadır.

¹ Özgünel 2001, 1.

² Strabon II.1.48; Leaf 1923, 240-248.

³ Tuzla Ovası güneyinde, Akliman'a kadar olan Üst Miosen tabakaları ve volkanik temel arasındaki sınır morfolojide çok net izlenmektedir, bkz. Kayan 1994, 41, Şekil 11, Foto 11-12.

⁴ Kayan 1994, s. 37, Şekil 11a, 64.

⁵ Bilgin 1969; Kayan 1994, 37, Şekil 11a.

⁶ Kayan 1994, 41, Şekil 11, Foto 11-12.

⁷ Kayan 1994, 41-42, Şekil 12. Kayhan, Gülpınar ve Tuzla Ovası arasındaki yükselen oluşumun tektonik

hareketlerle şekillendiğini ve *antitetik* faylarında rol oynadığını ifade etmektedir, Kayhan 1994, 42, Şekil 11. Özellikle Üst Miosen bloğunun doğu batı yönünde de faylandığını ifade etmektedir, Kayhan 1994, 43. Smintheion 2014 yılı kazıları kapsamında 'Podyumlu Yapı' olarak ifade edilen yapının temel kalıntıları sırasında tabandaki kırık hattı ve yıkılan çevre (*temenos*) duvarı da dolgu zemin ve fay hattına işaret etmektedir, bkz. Gülpınar/Smintheion 2014 Yılı Kazıları raporu.

⁸ Kayan 1994, 41.

Gülpınar oluşu, Gülpınar Köyü'nde keskin bir dönüşle batıya yönelir. Batı yönde denize açılan bu dar çukurluk, Külahlı Ayağı olarak isimlendirilir. Külahlı Ayağı deresi ve kollarının daha etkili olduğu bu çukurluk bir akarsu vadisi değil, Üst Miosen oluşumunu enine kesen bir fay üzerinde şekillenmiştir⁹. Modern Gülpınar yerleşimi, işte bu vadi ve kuzeye devam eden oluk (Gülpınar Oluşu) arasındaki bölümde yamaçta yer alır. Gülpınar oluşu ile Ege Denizi arasında kalan bu Üst Miosen oluşumun batı kısmında ise tabakalar yataya yakın duruşlu olduğundan güney-batı uçta Hamaksitos (Beşik Tepe) kenti kurulmuştur. Bu kentin güney eteklerinde (Külahlı Ayağı) prehistorik döneme ait yerleşimin varlığına dair izler bulunmuştur¹⁰.

Gülpınar Oluşu'nun güney doğusunda, eğimli bir arazi üzerine kurulu Gülpınar yerleşiminin eteğinde, Smintheion ören yerinin ise en üst noktasında bol tatlı su kaynağı bulunmaktadır. Gülpınar Oluşu'nun denize yakın noktasında en eski yaşam izleri olan mamut fosilleri bulunurken en üst noktasında Kalkolitik yerleşim alanı ve Smintheion yer alır¹¹. Vadide görülebilen en önemli arkeolojik alan, Apollon Smintheus Tapınağı ve tapınakla bağlantılı yapılarıdır¹².

Smintheion'un kuzeyinde yer alan Tuzla Çayı, Kaz Dağı'nın batı yamaçlarından topladığı suları Üst Pliyosen ve Pleistosen boyunca batıya akıtarak¹³, denize

ulaştığı bugünkü Tuzla Ovası'nın bulunduğu yerde bir delta oluşturmuş ve getirdiği bol miktardaki alüvyonu toplayarak bugünkü şeklini kazandırmıştır¹⁴ (Harita 2, Res. 1-2). Ancak Tuzla Çayı'nın getirdiği çamur, iç ve dış ovayı birbirinden ayıran ve denize yakın noktada yer alan Acısu-Karadut mevki arasındaki yükselti nedeniyle ovada birikmiş ve zamanla bu bölgede yer alan Tuzla-Roma Köprüsü'nü alüvyon altında bırakmıştır.

Geç Holosen akarsu taşkınları ve Tuzla-Roma Köprüsü incelendiğinde Tuzla Çayı yatağı kuzeyde kalır¹⁵. Köprü ayakları ise Tuzla Çayı'nın son taşkın birikintileri ile kısmen boğulmuş durumdadır (Res. 1-3). Sondaj ve köprü ayaklarında gerçekleştirilen kazılar sonucunda ortaya çıkan kaba kumların gösterdiği gibi köprü ayakları, alttaki (Acısu-Karadut) kıyı kordonuna gömülerek yapılmıştır. Bu bilgiler ışığında İ. Kayan, Roma köprüsünün yapıldığı ova yüzeyinin bugünkünden daha alçakta bulunduğunu ifade etmektedir¹⁶. Nedeni ise Tuzla Çayı'nın getirdiği çamurun boşalmasına engel olan Acısu-Karadut arasındaki kıyı kordonunun tabandan yüksek olmasıdır. Kuzeyden güneye iletişimi sağlayacak bu köprü için, zemini kumlu bu yüksek yer seçilmiştir. İ. Kayan, köprü ayaklarının bu eski kıyı kordonu üzerinde olması nedeniyle taş kemerli köprüyü

⁹ Kayan 1994, 42-43, Şekil 11.

¹⁰ Seeher 1987, 533 vd.; Özgünel 2001, 45, dn. 229.

¹¹ Takaoğlu 2005, 3-7; Takaoğlu – Özdemir 2013, 15-17.

¹² Özgünel 2001.

¹³ Diller 1882, 182-183, 200.

¹⁴ Bilgin 1969; Erol 1992; Kayan 1994, 45.

¹⁵ İlk yayınlara göre Roma köprüsü Tuzla Çayı yatağından 230 m uzaktadır, Diller 1882, 200; Leaf 1923, 246; Son yıllarda yapılan Tuzla Çayı ıslah çalışmaları nedeniyle su yatağı biraz daha kuzeye alınmıştır.

¹⁶ Kayan'a göre ova yüzeyi köprü çevresinde 1.5 m, İç Ova'da ise 2-4 m kadar daha alçakta yer almaktaydı, Kayan 1994, 53, Şekil 11, 14'te 7 numaralı yüzey.

(Tuzla-Roma Köprüsü) Milat yıllarına tarihlendirir¹⁷. Geç Holosen dönemde ise Tuzla Ovası tam bir delta-taşkın ovası özelliği gösterir ve ovanın kuzey kesiminde bu kalınlık 2-4 m kadardır¹⁸. İ. Kayan'a göre, bu tabaka içerisinde alt seviyelerdeki küçük seramik kalıntıları da çevreden sel sularıyla gelen taşınmış kırıntılardır. Dolayısıyla bu birikinti Roma köprüsünün özellikleri de dikkate alındığında tarihi dönemlerde birikmiş olmalıdır. Bugünkü Tuzla Çayı'nın denize yakıntada menderesler yapmasının¹⁹ nedeni ise akarsu boyu eğimi ve taşıma gücünün azalması ve kaba yükünü geride biriktirmesidir²⁰. W. Leaf'ın ifadesine göre, bu alüvyon oluşumu son iki bin yılda meydana gelmiştir²¹.

Tuzla Ovası'ndan kuzeye Aleksandreia Troas'a doğru yine Tuzla ve çevresinin yapısal özellikleri görülür. Babadere ve Kösedere köyleri de derelerin alüvyonu biriktirdiği tarım alanlarının gerisinde yer alırlar²². Gülpınar'ın güneyinden başlayıp, Tuzla Ovası doğusundaki sıcak su kaynakları üzerinden kuzeye uzanan fay ise 'Gülpınar-Kestanbol Fayı' olarak tanımlanmıştır²³. İşte bu doğal jeolojik oluşumlar

Smintheion Yolu'nun oluşmasında ve güzergâhının belirlenmesinde en önemli etkilendirler.

Smintheion ve Yazılı Kaynaklar

Gülpınar, batılı seyyahlar tarafından 18. ve 19. yüzyıllarda ziyaret edilmiş ve hem Gülpınar hem de eteğinde yer alan Apollon Smintheus kutsal alanı konusunda bilgi vermişlerdir²⁴. Ancak Khrysa'da Apollon Smintheus kültü hakkındaki söylencelere ve mimari kalıntıları kapsayan en kapsamlı çalışma C. Özgünel tarafından yapılmıştır²⁵.

Smintheion ve Ulaşımı

Homeros, İlyada Destanı'nda Akhaların Khrysa'ya ve Apollon Tapınağı'na ulaşmak için deniz yolunu kullandıklarını söyler²⁶. Homeros'un ifadesine göre, bir körfeze girip yelken düren Akhalar²⁷, Khryseis ve kurbanlıkları sunağa getirip gerekli ritüelleri yaptıktan sonra yeniden deniz yoluyla Troia'ya dönerler²⁸. Ancak İlyada Destanı'nda geçen Khrysa ve buradaki Apollon tapınağı hakkında antik dönemden günümüze çeşitli tartışmalar yapılmaktadır²⁹. Her ne kadar yapılan tartışmalarda Homeros'un bahsettiği limanın bugünün Gülpınar yerleşimi için uygun düşmese de yapılan jeolojik çalışmalar

¹⁷ Kayan 1994, 53-54. Kayan'a göre günümüzden 6000 yıl önce (MÖ 4000) deniz seviyesi yükselmesinin durması ile iç ve dış ovalar arasında sedimantasyon farkı belirmiştir. Bu dönemde iç ovada çamurlu, dış ovada ise güneyinde temiz kumlu delta, dış ova kuzeyinde bataklık oluşmuştur, Kayan 1994, 53-54, Şekil 15-16.

¹⁸ Diller 1882, 200; Leaf 1923, 246. (Bu yayınlarda alüvyon tabakası en az 2 m olarak verilir).

¹⁹ Kayan 1994, 60.

²⁰ Kayan 1994, 55.

²¹ Leaf 1923, 246.

²² Kayan 1994, 43-44.

²³ Siyako ve diğ. 1989; Kayan 1994, 44.

²⁴ Yapılan gezi ve tespit edilen antik bulgular için bkz. Cook 1973, 225-235; Özgünel 2001, 1-4; Hellenistik tapınak ve çevresi ile ilgili yapılan çalışmaların değerlendirilmesi ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Özgünel 2001, 1-7.

²⁵ Özgünel 2001.

²⁶ İlyada I.182-185.

²⁷ İlyada I.435-445.

²⁸ İlyada I.478-485; Apollon Smintheus Tapınağı kabartmalı sütun tamburlarında (*columna caelatae*) bu kurbanlıklarla ilgili tasvirler için bkz. Özgünel 2001, 112-119, Şek.14, Lev.90-92; Özgünel 2015, 38-39, Fig.24.

²⁹ Özgünel 2001, 18-22.

Tuzla Ovası'nın Homeros çağında bir deniz olabileceğini düşündürmektedir³⁰.

Helenistik ve Roma Dönemi antik yazarları da Apollon Smintheus Tapınağı ve yer aldığı Killa'nın iki limanlı olduğundan bahsederler³¹ ancak karadan bir ulaşımdan bahsedilmez. ODTÜ sualtı araştırma topluluğu tarafından Külahlı Ayağı'nda Hamaksitos'a ait antik limanın izlerini bulmak için yapılan dalışlarda liman mendireğine ait basamak şeklinde kalıntılar keşfedilmesine rağmen liman ve özellikleri konusunda bilgi edinilememiştir³². Özellikle Smintheion'daki kalıntılar Hellenistik ve çoğunlukla Roma Dönemi'ne aittir. Roma Dönemi öncesi Smintheion yolu ve ulaşımı konusunda da henüz bulgu yoktur. Olasılıkla 4.-5.yy'a tarihlenen Tabula Peutingeriana'da ise Aleksandreia Troas'a kadar kara yolunun var olduğu kabul edilmektedir³³. Son yıllarda Smintheion ve Aleksandreia Troas'da yapılan kazı ve araştırmalar Aleksandreia Troas'tan başlayıp Smintheion'a ulaşan bir yolun varlığını ortaya koymaktadır³⁴ (Harita 1).

Homeros Çağı'ndan itibaren değişen bu fiziksel coğrafya üzerinde ulaşımı sağlayan yol ve işlevini ortaya koymak gerekmektedir. Yapılan araştırma ve kazılar

doğrultusunda Smintheion yapılarını birbirine bağlayan cadde ve yol kalıntıları, bu cadde ve yoldan ele geçen adakların konumu, Smintheion'a ulaşan yolun işlevi açısından önemlidir. Tuzla-Roma Köprüsü ve Aleksandreia Troas çalışmaları ise Smintheion'un hem işlevi hem de diğer kentlerle bağlantısı açısından önem arz etmektedir³⁵.

Smintheion Yolu İle İlgili Araştırma ve Kazı Çalışmalarının Seyri

Smintheion'a ulaşımı sağlayan güzergâh ile ilgili en görkemli kalıntı, Tuzla (Tragesae) Ovası'nda yer alan ve *Satnioeis* (Tuzla) Çayı üzerine inşa edilmiş Roma Köprüsü'dür. İlk olarak 19.yy'da R. P. von Osten³⁶ tarafından ziyaret edilen köprü ile ilgili bilgiler J. M. Cook tarafından verilir³⁷. Köprü, 1986 yılında C. Özgünel ve ekibi tarafından kazılmıştır³⁸. İ. Kayan, Tuzla Ovası ve çevresinin jeomorfolojisinin yanı sıra değişen kıyı, ova ve çay yataklarını inceleyerek yerleşimlerin jeolojik özelliklerine ve Tuzla-Roma Köprüsü gibi kalıntıların tarihlendirilmesine katkı sunar³⁹. Ancak son yıllarda C. Özgünel kazıları ve çevrede yapılan araştırmalar sonucunda

³⁰ Kayan 1994, 39.

³¹ Özgünel 2001, 7-12; dn.44; Ayrıca Khrysa'nın tartışmalı lokalizasyonu için bkz. Özgünel 2013, 46-48, Res.17; Özgünel 2001, 18-22.

³² Akalın 1997, 10.

³³ Miller 1887, 18; Leaf 1923, 246; Miller 1962, Segment 9.2; Cook tarafından Smintheion üzerinden Assos'a bağlanan Tabula Peutingeriana yolu ise bugün için araştırılmamıştır. Ancak Koyunevi ve Balabanlı köyleri arasında tespit edilen taş döşeli antik yol, Tuzla-Gülpınar civarının Assos ile bağlantısına işaret etmektedir.

³⁴ Özgünel 2001, 61-63, Levha 19-26; Özgünel – Kaplan 2009, 418-425, Resim 7-8; Biller ve diğ. 2011, 277-290; Gürdal 2013, 141-149.

³⁵ Smintheion/Gülpınar kazısı başkanı ve değerli hocam Coşkun Özgünel'e bu eserleri yayınlama hakkını verdiği için sonsuz teşekkür ederim. Ayrıca ilgi, bilimsel eleştiri ve yorumları için Turan Takaoğlu ve Tolga Özhan'a teşekkür ederim.

³⁶ Von Osten 1837, 363.

³⁷ Cook 1973, 225-226.

³⁸ Özgünel 2001, 59-60.

³⁹ Kayan 1994 (Tuzla Ovasının Alüvyal Jeomorfolojisi ve Holosen'deki Kıyı Çizgisi Değişimleri).

yolun güzergâhı, özellikleri ve işlevi konusunda yeni bilgiler edinilmiştir⁴⁰. C. Özgünel tarafından Smintheion'u Aleksandreia Troas kentine bağlayan bir köprüden söz edilmiş, 1986 yılı araştırmaları ve 1987 yılı kazı çalışmaları sonucunda ise Tuzla Ovası-Roma Köprüsü'nün işlevinin bir *prozeyon* (dinsel geçit) köprüsü olduğu kanısına varılmıştır⁴¹. Bu dinsel amaçlı köprü ile Aleksandreia Troas'a devam eden yolun kuzey ve Smintheion'dan güneye giden kısmı ise henüz araştırılmamıştır.

Smintheion'da yapılan kazılar, 1980 yılından itibaren ağırlıklı olarak Hellenistik Dönem'e tarihlenen Apollon Smintheus Tapınağı⁴² ve çevresinde gerçekleştirilmiştir. Smintheion'da 2004-2011 yıllarında gerçekleştirilmiş olan kazılarla bu yolun Smintheion'dan çıkış noktası ve yönü saptanabilmiştir⁴³. Son yıllarda ele geçen bazı arkeolojik ve filolojik kanıtlar, Hellenistik ve Roma Dönemi'nde de kutsal alanın işlevine devam ettiğini ve Roma Dönemi'nde genişlediğini ortaya koymaktadır. Özellikle 2006 yılı çalışmaları kapsamında kutsal alandaki yolun ortaya çıkarılması ve kutsal alan ile olan bağlantılarını

ortaya koymak amacıyla kazı ve sondaj çalışmaları yapılmıştır⁴⁴. Bu çalışmalarda kutsal alan hakkındaki bilgilerimizi güncellemize yardımcı olabilecek yeni verilere ulaşılmıştır⁴⁵. Elde edilen sonuçlar dikkate alındığında kutsal alan ve çevre kentlerin birbirleriyle ve Smintheion ile olan ilişkileri biraz daha açıklık kazanmıştır⁴⁶.

Smintheion yolu ile ilgili diğer verileri ise Aleksandreia Troas kenti sağlamaktadır. Kentte E. Schwertheim başkanlığında yapılan kazılarda kent güneyinde yer alan *nekropolis*'ten Smintheion yönüne devam eden bir güzergâhın varlığı ele geçen cadde döşemeleri ve yazıtlarla ortaya konmuştur⁴⁷.

Smintheion'da ortaya çıkarılan Yol ve bu yolun caddelerle ilişkisi

Smintheion'a ulaşan yolun kutsal alan içerisindeki güzergâhı kuzey güney yönündedir (Harita 2, Plan 1-2). Bu yolun kenarında tespit edilen adaklar, aynı zamanda bu yolun işlevini de ortaya koymaktadır (Plan 2).

Smintheion içerisinde devam eden kutsal yol, korunan kısımlar dikkate alındığında 3,80 m. genişliğindedir⁴⁸ ve yolun ze-

⁴⁰ Köprü ile ilgili 1986'da araştırma ve 1987'de kazı çalışmaları yapılmıştır. Bkz. Özgünel 2001, 58-63.

⁴¹ Özgünel 2001, 61-63, Levha 19-26; Gürdal 2013, Gürdal 2015.

⁴² Özgünel 2001, xxxviii; Özgünel 2013, 30; Özgünel 2013, 17.

⁴³ Özgünel – Kaplan 2009, 418-425, Resim 7-8.

⁴⁴ Smintheion içerisinde Kutsal Yolu ile ilgili ilk arkeolojik kanıt 2005 yılı kazı çalışmalarının devam ettiği bir başka alan olan Prehistorik (Kalkolitik) dönem yerleşimi çalışmaları sırasında elde edilmiştir. 2006 yılında çevredeki adak anıtları ve parçaları toplanmış ve olası yol güzergâhı belirlenmiştir. Özgünel 2008b, 44-45; Daha sonra 2007 yılında kutsal yolun devamı ortaya çıkarılmış ve kamulaştırılmamış bahçede sondaj

çalışması yapılarak Büyük Hamam'a devam eden cadde ile bağlantısı belirlenmiştir.

⁴⁵ Özgünel 2008b, 44-45; Özgünel – Kaplan 2009, 418-425, Resim 7-8.

⁴⁶ 1860'lı yıllardan itibaren yapılan araştırma, gezi ve gözlemlerin Khrysa, Hamaksitos kentlerinin ve Smintheion'un lokalizasyonu üzerine yoğunlaştığı görülmekte ve tartışmalar devam etmektedir. Elde edilen bu materyalin Smintheion ve çevresi sorunlarına katkı sağlayacağını umuyorum.

⁴⁷ Schwertheim 1996, 99-124.

⁴⁸ Smintheion yerleşim alanı içerisinde devam eden yoldan Büyük Hamam'a ayrılan cadde başlangıcında iki yanda yer alan *in situ* heykel kaideleri arasındaki açıklık 2.60 m'dir ve Tuzla Ovası Roma köprüsü genişliğine eşittir. Ancak Büyük Hamam'a doğru devam

mini taş döşelidir (Plan 3; Res. 6-7, 9). Döşeme bloklarının her biri 2,10 x 0,18 m uzunluk ve 0,78 x 0,60 m genişliğinde andezit bloklardan oluşmaktadır. Bu taşlar bugünkü Gülpınar yerleşimi ve çevresindeki yamaçlarda yer alan volkanik kayalıklardan elde edilmiştir. Bu bloklarla döşeli yolu sınırlandıran bordür taşları 0,15-0,20 m yükseklikte 1,90 m uzunluğundadır. Yolun orta kısmı yüksek olup her iki kenarı yanlara doğru hafif eğimlidir. Ancak yol bazı kısımlarda oldukça büyük tahribata uğramıştır⁴⁹. Döşeme blokların altında, sıkıştırılmış küçük andezit parçacıklar ve molozdan oluşan taşlı çakıllı bir tabaka yer almaktadır. Geç dönemde işlevini kaybeden yol, her iki kenarında 0,30-0,60 m yüksekliğinde bir duvar ve arkasındaki yapılarla açılan kapı eşikleri ile sınırlandırılmaktadır. Bir yerde bu yol Geç Antik Dönem'de kutsal alanın caddesi konumundadır.

Smintheion - Aleksandreia Troas kenti arasındaki yol ile ilgili son yıllarda yeni bulgular elde edildi. 2009-2010 yılları arasında Smintheion'da keşfedilen atletik oyunlarda zafer kazanan (*agonistik*)⁵⁰ spor-

cular için dikilmiş heykellere ait yazıtlı kaideler, onurlandırma yazıtları, adaklar ve mezar kitabeleri⁵¹ hem Kutsal alanın Roma Dönemi işlevi hem de yol hakkında dikkate değer sonuçlar ortaya koymuştur. Yol güzergâhında veya bu yol civarında ele geçen yazıtlı örnekler ve diğer eserler, Aleksandreia Troas ile olan bağlantıya da yeni boyutlar katmaktadır. Olasılıkla bu yol, bu ve benzeri eserlerle donatılmıştır.

Smintheion ile Aleksandreia Troas arasındaki yolun işlevini ortaya koyacak yazılı belgelerden ilk tespit edilen örnek, benzer örneği Apollon Smintheus ve dostlarına adanmış olan⁵² adak olarak dikilmiş attik sütun kaidesidir⁵³ (Plan 2.1; Res. 13). Üst yüzde yer alan kurşun akıtma deliği ve dübel bu düşünceyi doğrulamaktadır. *Plinthenin* üç yüzünde yer alan yazıt kısmen korunmuştur ve iki kardeş tarafından adı verilmeyen bir tanrı (*Apollon Smintheus*) için dikilmiş bir sütunun kaidesi olmalıdır.

İkinci adak anıtı, 2004 yılı Gülpınar kazı çalışmaları sırasında ortaya çıkarılan yol kenarındaki tarla duvarı molozunda bulunmuştur⁵⁴ (Plan 2.2; Res. 14). Üst tarafı ve arka alt köşesi kırık olan mermer

eden cadde üzerinde yer alan kamulaştırılmamış bahçe nedeniyle kazılamamıştır ve özgün cadde genişliği bilinmemektedir.

⁴⁹ 1971-1973 yıllarında Çanakkale Arkeoloji Müzesi tarafından kazılan Küçük Hamam'ın temizliği ve onarımı için yapılan 2012-2014 yılı çalışmalarında hamam giriş bölümü üzerinde ve Küçük Hamam doğu köşesinde Geç Antik Dönem döşemeleri olarak kullanılan noktalarda Kutsal Yol'a ait andezit bloklar tespit edilmiştir. İlerde yapılacak kazılar ile Küçük Hamam ve çevresinde *spolien* olarak değerlendirilen Kutsal Yol'a ait blokların ortaya çıkarılması ve Kutsal Yol'un sökülün kısımlarının tamamlanmasını umuyoruz.

⁵⁰ Son yıllarda Smintheion'da ele geçen yazıtlı mermer eserler arasında en yoğun grubu atletler onuruna dikilmiş yazıtlı heykel kaideleri oluşturmaktadır. Büyük Hamam girişinde dar bir alanda yoğun olarak tespit edilen *Smintheia Pauleia* Oyunlarında zafer kazanmış

sporculara ait heykel kaidelerinden 25 örnek sağlamdır ve parçalar ile birlikte bu sayı artmaktadır.

⁵¹ İlgili yazıtların bir kısmı T. Özhan tarafından yayınlanmıştır. Bkz. Özhan 2015, 107-123; Başta *agonistik* örnekler olmak üzere Smintheion ile ilgili diğer yazıtlar yine aynı yazar tarafından "The Sanctuary of Apollo Smintheus: New approaches in the light of new inscriptions" adı altında yayına hazırlanmaktadır.

⁵² Riel 1995, 10.

⁵³ ... τῶ θεῷ καὶ τοῖς φίλοις... "...tanrı ve dostları için...". Özhan 2015, 112.

⁵⁴ 1971-73 yılları arasında Çanakkale Arkeoloji Müzesi tarafından yapılan sondaj içerikli kazılar yapılmıştır. Özgünel 2001, 7; Adı geçen adak anıtı olasılıkla bu dönemde ortaya çıkarılmış olmalıdır. Yüzeyde çalı ve bitkiler arasında terk edilmiş durumda bulunmuş ve bugünkü Gülpınar depo-müze önünde korumaya alınmıştır.

eserin iki yüzünde betimleme vardır. Alt profili, Smintheion'da ele geçen diğer anıtlarla benzerdir. Düzleştirilmiş ön cephenin sağında *tripod*⁵⁵ solunda kuzgun yer alır. Büyük Hamam'a girişte yer alan bir adak anıtı üzerinde de yine alevli *tripod*, *omphalos*, kuzgun ve defne dalından sarkan *infula* olmak üzere Apollon'un atribütleri bir arada verilmiştir⁵⁶. Kuzgun, Napoli'den kırmızı figür pelikesinde olduğu gibi çok sayıda benzer kompozisyonda *omphalos* üzerinde de tasvir edilmiştir⁵⁷. Bazı örneklerde kuzgun yerine *omphalos* üzerinde kartal betimlenmiştir⁵⁸. Smintheion örneğinde, *tripod*'ün üst bölümü kırık olup ayaklar korunmuştur. Plastik kabartma olarak yapılmış *tripod*'ün zemine yakın ayak kısmından sağa çapraz verilmiş ve sapı ayaklar arasında, yapraklar ise sağa yönelik bir defne dalı⁵⁹ bulunmaktadır. *Tripod*'ün ayakları birbirlerine desteklerle tutturulmuş durumdadır.

Elinde defne dalı ile tasvir edilen Apollon betimlemelerine seramikler⁶⁰, sikkeler⁶¹ ve mermerler üzerinde sıklıkla rastlanmaktadır. Hamaksitos ve Gargara sikkelerinde yer alan başında defne dalından çelenk yer alan Apollon betimlemeleri⁶², tanrının bölge sikkeleri üzerindeki betimi ve kültün etkinliği açısından önemlidir. Smintheion örnekleri içerisinde adak anıtları⁶³ bu konuda defne dalı ile ilgili betimlemeler sunmaktadırlar. Ayrıca kutsal alanda korumaya alınmış bir arşitrav-friz bloğu⁶⁴ (Res. 24) ve 2013-2015 yılı kazılarıyla ortaya çıkarılan "Podyumlu yapı"⁶⁵ olarak isimlendirilen yapıya ait benzer arşitrav blokları üzerinde yine tanrıya ait *tripod* ve defne dalı betimlemesinin yer alması Apollon'un atribütleri açısından dikkat çekicidir⁶⁶. *Tripod*'ün çanak kısmı kısmen korunmuştur. Solda yer alan kuzgun ise tamamen profil-

⁵⁵ *Tripod*la betimlenmiş Apollon betimlemeleri oldukça fazladır. Ancak *tripod* üzerinde oturan örnekler azdır. Holland 1933, 206.

⁵⁶ Kaplan 2013a, Res.18; Özhan 2015, 107-109, Fig.1.

⁵⁷ Alföldi 1975, Taf. 39.1. *Omphalos* (göbek), tanrı Apollon'un Delphi tapınağında opistodomos'ta yer alan ve kehanette kullanılan yuvarlak delikli taştr. Delphi'deki tapınakta bulunan bu delikli taş kehanetin vazgeçilmez bir aracıdır. Phytos (yılan-canavar) bu tapınağa bekçilik ederken Apollon Pythonu öldürerek tapınağı ele geçirmiştir. Baş tanrı Zeus aracılığıyla Apollon "gelecekte olacak olaylar" hakkında bilgi alır ve kâhin kadın Pythia'ya delikli taşın başında bu bilgileri verirdi, Hollinshead 1999, 212. dn.99. Yumurta biçimli bu taş yeryüzünün merkezi olarak kabul edilmektedir, Oppé 1904, 216-217; Frothingham 1911, 353; Holland 1933, 206.3; Frederick 1982, 376;

⁵⁸ Robbins 1916, 283, Fig.2; Sparta'dan bir kabartma üzerinde ise dikdörtgen bir kaide üzerinde duran *omphalos*'un iki yanında simetrik betimlenmiş kartal figürleri zemin üzerinde tasvir edilmiştir, Holland 1933, 207, Fig.4.

⁵⁹ Defne, Tanrı Apollon'un gönül verdiği nympha'dır. Apollon tarafından kovalanınca babasının (Teselya Irmağı Peneus) yakarışı üzerine defne ağacına dönüşmüştür. Tanrı Apollon ise defne ağacını kendi kutsal ağacı olarak benimsemiştir, Robinson 1936, 511,

511.3-5; Erhat 1996, 81-82; Bundan dolayı tanrının başında defne dalından çelenk ve elinde defne dalı ile verilen çok sayıda tasvirini yer almaktadır. Ayrıca defnenin anavatanı Teselya olarak görülmüş ve Pythia oyunlarında zafer tacı için çelenk olarak kullanılmıştır, Robinson 1936, 513; Tanrı Apollon'un Delphi'deki ilk tapınağı da defne ağacından ve kulübe şeklindeydi, Sourvinou – Inwood 1979, 231-251.

⁶⁰ Alföldi 1975, Taf. 39.1.

⁶¹ Head 1889, 44; Cook 1959-60, 42.

⁶² LIMC 2.2.1, 239-461; Çizmeli Ögün 2004, 28.

⁶³ Özhan 2015, 107-110, Fig.1-2.

⁶⁴ Bu arşitrav bloğu bugün Smintheion depo-müzesi önünde yer almaktadır. Benzer bloklar 2014-2015 yılı kazılarıyla kısmen ortaya çıkarılan Podyumlu Yapı'ya aittir. Bütün özellikleriyle bu yapıya ait olduğu saptanan arşitrav bloğunun köylülerin anlatımına göre 1960'lı yıllarda bu Podyumlu Yapı kazı alanından (Heroon?) alınıp ören yeri girişine taşınmıştır. Ören yeri girişinde yine büyük blokla aynı figürlere ve ölçülere sahip bir başka parça da sergilenmektedir.

⁶⁵ Smintheion 2014-2015 yılı kazıları sonucunda yapının boyutları, mimari özellikleri ve teknik detayları bunun bir Heroon (?) olabileceğini düşündürmektedir.

⁶⁶ Akurgal 1970, 222.

den ve *tripodla* bakışimli olarak tasvir edilmiştir. Yürür pozisyonda verilen kuzgunun kanatları kapalı ve ayaklar açık olup doğal görünümünden uzaktır. Başta gaga ve gözlerde yıpranmadan kaynaklanan tahribat vardır. Ayaklar vücuda bitişik ve üçlü tırnaklar açık pozisyonda verilmiştir. Anıtın sol yüzünde ise zemine oygu kabartma olarak verilmiş bir incir yaprağı işlenmiştir. Profilin bittiği noktadan başlayarak yukarı açılarak devam eden yapraklar kalın ve geniş, aynı zamanda ayrıntısızdır. Anıtın diğer iki yüzü, korunan kısımlar dikkate alındığında, sade ve bezemesizdir. Bu nedenle çift yüzlü olarak açık alanda kullanılmış olmalıdır.

Smintheion 2011 çalışmaları sırasında çıkarılan bir başka adak yazıtı ise yine yol üzerinde parça olarak ele geçmiştir (Plan 2.3; Res. 15). Mermer parçanın sadece alt kısmı ve adağın kimliğini ortaya koyan 2 satır yazıt korunmuştur. Yazıtta “*bir sütunun kaide ve başlığı ile*” (*σπειροκέφαλον*) Apollon Smintheus ve dostlarına bir adak olarak sunulduğu ifade edilmektedir⁶⁷.

Yolun kutsal alan içerisindeki devamını araştırmak amacıyla kamulaştırılmamış bahçe içerisinde yapılan 2007 yılı sondaj çalışmasında yolun Büyük Hamam’a geçit veren noktada biri dikildiği yere devrilmiş yazıtlı kaide⁶⁸ (Plan 2.4; Res.16), diğeri ise üst tarafı kırık *in situ* mermer parça

(Plan 2.5; Res.17) ele geçmiştir. Her iki *in situ* eser de ana yoldan ayrılarak Büyük Hamam’a devam eden Roma Caddesi’nin başlangıcına yerleştirilmiştir. Bu eserler yoldan Büyük Hamam’a doğru bir caddenin ayrıldığını göstermektedir. Yolda iki basamakla yükseltilen caddenin sol tarafında tahrip olmuş ve yatık durumda mermer kaideler ele geçmiştir. Cadde döşemesi ile Geç Antik Çağ’da devşirme malzemeler ile onarılmıştır. Bu caddenin sonunda tespit edilen yıkık kaideler ve Büyük Hamam girişinde yer alan heykel kaideleri ve adak anıtları, sadece yolun değil caddelerin de işlevini ortaya koymaktadır. Bu caddeye yoldan iki basamakla çıkılarak devam edilmesi yine kutsal yolda olduğu gibi caddede de arabanın kullanılmadığını göstermektedir. Bu iki *in situ* eserden birincisi Büyük Hamam’a giden ve bir basamakla yoldan yükseltilen caddenin sol kenarında kullanılmıştır. Üzerindeki zıvana delikleri sayesinde bir heykel kaidesi olduğu anlaşılan eser, MS 212’den sonraya tarihlendirilmektedir⁶⁹ (Plan 2.4; Res. 16). Yazıtlı cephesi aşınmış olan kaide, kazılar sonrasında özgün yerine konmuştur. Alt ve üst bölümü profilli eserin diğerlerinden farkı, olasılıkla üzerinde yer alan bir heykele ait kenet yuvalarının varlığıdır⁷⁰. Bu kenetler hem üst tarafta hem de alt ön cephede yazıt altında yer almaktadır⁷¹. Diğer üç cep-

⁶⁷ Özhan 2015, 113, Fragment 5.

⁶⁸ Kutsal Yol’da Büyük Hamam’a doğru devam eden cadde köşesinde tespit edilen bu eser, kazı öncesinde yazıtlı cephe açık olmak üzere kısmen gömülü bulunmaktaydı. M. Riel tarafından yüzeyi temizlendikten sonra gerekli bilgiler alınıp yayınlanmış ve Smintheion kazı deposunda olduğu ifade edilen bu eser, olduğu yerde yüzeyde bırakılıp doğa şartlarına terk edil-

diğinden bugün yazıt çok az okunabilmektedir. Kazılar sonucunda olduğu yerde yan yatmış olduğu belirlenen kaide, özgün yerine dikilmiştir.

⁶⁹ Riel 1997, 82.52.

⁷⁰ Benzer onurlandırma yazıtı, Apollon rahibini onurlandırmak için dikilen MÖ 1. yüzyıla ait heykel kaidesinde yer almaktadır, Riel 1997, 75, III.41.

⁷¹ Eserin ön cephesinde yazıt bitiminde yer alan metal aksama ait olması gerekir ancak üst yüzeyinde yer

hesinde sade bir görünüme sahip eserin arkası işlenmemiştir. Ön cephede ise on satırlık yazıt yukarıdan aşağıya doğru küçülen karakterde devam etmektedir⁷². Adı geçen bu yazıtta Apollon Smintheus onuruna düzenlenen ve *Pythia* oyunlarına eşdeğer *Smintheia Pauleia* oyunlarından bahsedilmektedir⁷³.

Hamama giden caddenin ayrıldığı noktada yer alan ikinci örnek yine yazıtlı anıtın simetrisinde sağda *in situ* olarak tespit edilmiştir (Plan 2.5; Res. 7, 17). Yolu tespitine yönelik yapılan çalışmada yüzey toprağına yakın noktada çıkarılmıştır. Üst tarafı kırık eserin pulluk ve diğer tarım aletleri sayesinde tahrip olduğu gözlenmiştir. Malzeme ve profilleriyle diğerleri ile benzer olan eserin üç cephesinde yer alması muhtemel betimlemeler korunmazken sol cephesinde tek satırdan bir bölüm korunmuştur. Kısmen korunan yazıtta; JON ΣMINΘEA ifadesi okunur.

Smintheion son dönem kazıları sırasında ele geçen küçük bir altar ise Zoilos isimli köle tarafından Apollon Smintheus'a sunulmuştur (Plan 2.9; Res. 22). Alt ve üst profilleri kırık olan altanın yüzeyi oldukça yıpranmıştır. Arka yüzeyi boş bırakılan altanın ön yüzeyde yazıt, sağ ve sol cephesinde ise Apollon'un atribütleri olan *lyr* ve *tripod* yer alır. Kutsal alandaki diğer adak anıtlarına göre küçük boyutludur. Aleksandreia Troas sakini olan köle Zoilos

azat edilince Apollon Smintheus'a bir altar adamıştır⁷⁴. Hizmetlerine karşılık aldığı yıllık ücret ile bu adayı gerçekleştirmiş olmalıdır.

Smintheion Büyük Hamam kanalizasyon kazıları sonucunda parçalar halinde ele geçen bir başka altar ise tümlenebilmiştir (Plan 2.10; Res.23). *Colonia Augusta Troadensis*'te (Aleksandreia Troas) yaşayan *Lucius Fabius Secundus* tarafından Apollon Smintheus ve dostlarına adanmış bir altardır.

Kutsal alan içerisinde yapılan kazılar sonucunda iki ayrı cadde tespit edilebilmiştir. Bunlardan birincisi biraz önce de ifade edildiği gibi kutsal yoldan doğuya, Büyük Hamam'a doğru devam eden ve başlangıç noktasında iki *in situ* adak ve heykel (?) kaidesi ile vurgulanan Roma Caddesi'dir. Bu cadde üzerinde çok sayıda yazıtlı heykel kaidesi ele geçmiştir⁷⁵. Bu caddenin yola yakın kısmında yolun soluna dizilmiş ve sonradan devrilmiş ve tahrip olmuş durumdaki mermerler, hamam girişinde yer alan yazıtlı heykel kaidelerinden farklı tip ve ölçülerdedirler. Caddenin ve döşemenin özgün halini kaybettiği ve devşirme malzeme ile yeniden döşendiği hem yola yakın noktada hem de Büyük Hamam'a girişte görülmektedir.

Smintheion'daki ikinci caddenin kısmı da Büyük Hamam güneyinde açığa çıkarılmıştır (Plan 2). Smintheion'da 2002-

alan yuvalar olasılıkla bir heykel kaidesine ait olmalıdır.

⁷² Gülpınar (eski Külahlı, bkz. Özgünel, 2001, 29) sınırları içerisinde yer alan yazıt W. Leaf ve F. W. Hasluck tarafından geziler sırasında kopya edilmiş ve Reinach (*Revue Epigraphique* II, 1914, 42-43) tarafından yayınlanmıştır, Robert 1926, 501-510.

⁷³ Atkinson 1958, 300-330; Riel 1997, 82-83, I.52, I.54.

⁷⁴ Özhan 2015, 109-110, Fragment 2; Troas Bölgesi'nin en büyük kenti olan Alexandria Troas köle nüfusu

bakımından oldukça yoğundur. Bölge'de deniz ticareti, taş ev maden ocaklarının yanı sıra orman alanlarının varlığı köle ihtiyacını öne çıkarmaktadır. Ayrıca Roma İmparatorluğu'nun Levant Bölgesi'nde Yahudiler'e karşı tutumu ve elde edilen savaş esirlerinin maden ve taş ocaklarında kullanıldığına dair düşünceler de bu duruma açıklık getirmektedir. Pasachof – Littman 2005, 68; Stern 1969, 254-260.

⁷⁵ Kaplan 2013a, 97.

2003 kazı sezonunda tapınağın batı yönünde ortaya çıkarılan taş döşeli cadde, ilk olarak kutsal alana gelen yol olarak değerlendirilmiştir⁷⁶ (Plan 2; Res. 11). Ancak 7,20 m genişliğindeki bu caddenin 13 m uzunluğunda açılan kısmı dikkate alındığında bir yol değil, cadde döşemesi olduğu anlaşılmaktadır. Kuzey-güney yönde devam eden yol ile malzeme, teknik ve ölçüler açısından da uyumsuz. Özellikle burada ele geçen yazıtlı adak heykel kaidesi⁷⁷ Büyük Hamam'a giden yoldaki heykel kaideleri ile de benzer ve aynı işlevdedir (Res. 12). Bu caddenin tapınakla ilişkisini ortaya koymak amacıyla 2007 yılında güneydoğu köşesi kazılmış ve bir başka yapı veya yapı kompleksine bağlanan basamaklı ve eşikli bir düzenlemeye sahip bir geçiş tespit edilmiştir. Bu geçişin erken dönem temenos duvarı kalıntısı üzerinden güneye döndüğü görülmüştür. Ayrıca bordürler de caddenin Hellenistik Apollon Smintheus Tapınağı'na çıkmadığını ve aksine güneye yöneldiğini gösterir. Bu bağlamda batıya dönen bu caddenin, tapınak yerine erken dönem kutsal alanı temenosuna veya sunağa çıktığı düşünülebilir⁷⁸. Ayrıca kazılar sırasında ele geçmiş bir heykel kaidesi⁷⁹ ise bu caddenin Smintheion yolu ve Büyük Hamam'a giden diğer caddesi ile aynı işleve sahip olduğunu göstermektedir.

Smintheion yolunun güneye doğru devamı olabilecek güzergâhlar ve buluntular

Yolun güneye doğru devamını araştırmak ve çevre kentlerle ilişkisini ortaya koymak için kutsal alan içerisinde tespit edilen yol ve cadde sondaj-kazıları yapılmıştır. İlk olarak Smintheion'un konumlandığı Gülpınar oluğu üst noktasından batıya doğru alçalarak devam eden ve Hamaksitos ve Khrysa kentleri arasında denize bağlanan Külahlı Ayağı'nda incelemeler yapılmıştır. Bu araştırma bölgesi, Karşılar Tepe ve Hellenistik Apollon Smintheus Tapınağı arasında da devam etmiştir. Arazinin eğimli olması ve bahçe olarak kullanılan alanların yoğun ağaç ve çalılıkla kaplı olması çalışmaları zorlaştırmıştır.

Hamaksitos kenti Hellenistik Dönem'de *synoikismos* kapsamında Aleksandreia Troas'a bağlanmıştır⁸⁰. Bu nedenle kutsal alanı bu kente bağlayan Roma Dönemi yolundan bahsetmek mümkün görünmemektedir. Ancak Roma *nekropolis*i (Plan 1) civarında köylülerce tespit edilen tonozlu bir su kanalı (?) ve Hamaksitos'a devam eden zeytinlikler içerisinde yüzeyde yer alan Roma Dönemi'ne tarihlenen yapı kalıntıları bir yolun varlığına işaret etse de, Hamaksitos yolu olduğuna dair kesin kanıt şimdilik yoktur. Ayrıca tapınak alanından

⁷⁶ Bu alanda yapılan ilk kazı 1996 kazı sezonundaki bir sondajdır. Bu çalışmalar, alanın şahıs arazisi olması nedeniyle sürekli yapılamamıştır. Özgünel – Gürdal 1998, 112; Kamulaştırma sonrası bu sondaj 2003 yılında yapılan kazılarla genişletilerek cadde açığa çıkarılmıştır, Özgünel 2005a, 333-304, Resim 1-4.

⁷⁷ Özgünel 2005a, 304-305.

⁷⁸ Apollon Smintheus'a adanmış olan Hellenistik tapınağa ait olan sunağın varlığına ait fazla bir kanıt yoğun bir tahribat nedeniyle şu ana kadar tespit edilmiş değildir. Ancak tapınak batı (giriş) cephesinde 2000

yılında yapılan sondajla tuf temelli küçük bir yapı kalıntısına ulaşılmıştır. Tuf temellerin ise sunak olup olmadığı konusu net değildir ve kesin bir ifade yoktur, Özgünel – Gürdal 2002, 147-148. Ayrıca tapınak merkez aksı dikkate alındığında sunak için ideal bir yer ve konum açısından yüksek bir noktadadır. Tapınağa gelen kutsal yol ve caddelerin bir kısmının ortaya çıkarılması ile başlayan kutsal alanın planlaması da ilerleyen kazılarla daha net ortaya konacaktır.

⁷⁹ Özgünel 2005a, 304-305, Res.6.

⁸⁰ Strabon XIII (C 597); Akalın 1990, 10; Akalın 1997, 3, 8-10, 12; Akalın 2003, 1-16.

başlayarak Karşılar Tepe yamacındaki *nekropolise* kadar devam eden yapı kalıntıları, güney yönde aynı yoğunlukta değildir. Özellikle tapınağın batı tarafından başlayan ve Çamaşırhane istikametinden eski Babakale Köyü yoluna devam eden bahçelerde yoğun seramik parçalarının varlığı kutsal yolun Smintheion-Babakale⁸¹ (Plan 1; Res. 26-27) bağlantısı açısından önemlidir. Bu bağlantıyı sağlayan Gülpınar deresi üzerinde olması muhtemel köprüye ait bir parapet (?), (Res. 26) adak anıtları ile aynı hat üzerinde dere kenarında bahçe duvarında tespit edilmiştir (Plan 1-2).

Bu bölgede ele geçen toplam altı adet anıt ve heykel kaidesinin bazıları yüzey araştırmaları ile bazıları ise köylüler tarafından bulunmuştur. Bu eserlerin tümü, Gülpınar Deresi üzerinde olması gereken köprü ile birlikte yolun hattını belirleyen bir doğru oluşturmaktadır (Plan 2). *In situ* örnekler dikkate alındığında, yolun sağ ve solunda yer aldığını söyleyebileceğimiz bu adak anıtları, Smintheion'un Lekton (Babakale) (Res. 26-27) ve özellikle başta Khrysa (Göztepe) olmak üzere diğer yerleşimlerle bağlantısını vurgulamaktadır.

Bu güzergâh üzerindeki anıtlardan ilki 2006 yılı araştırma çalışmaları sırasında bugün köylüler tarafından "Hamam" olarak adlandırılan çamaşırhaneinin kuzeyinde

yer alan ekili bahçe içerisinde tespit edilmiştir (Plan 2.6; Res. 18). Diğerleri gibi oldukça tahrip olmuş bu örneğin ön yüzünde kısmen korunmuş bölümünde yine *tripod* ve *omphalos* yer alır⁸². Benzer betimleme Podyumlu Yapı'ya (Heroon?) ait olabilecek arşitrav üzerinde yer almaktadır (Res. 24). Altar alt ve üst profilleri diğer örneklerle benzerdir. Ön yüzün aşırı tahribine rağmen yan yüzler ve arkada fazla tahribat yoktur. Üç yüzeyi kabartma figürlerle bezeli altarn ön yüzünde yer alan *omphalos* ve *tripod* kısmen korunmuştur. *Tripod*'un iki ayağı korunmuş olup ayaklar ayrıntılıdır. *Omphalos* sade olup zemine oturmakta ve *tripod* ile bir bütünlük arz etmektedir. Benzer bir örnek mühür baskı üzerinde görülür⁸³. Yan yüzlerde uçları ön cepheye meyilli iki adet zeytin dalı işlenmiştir. Solda yer alan alçak, sağda yer alan yüksek kabartma şeklindedir ve her iki cepheyi sade bir şekilde doldurmaktadırlar. *Omphalos* ve *tripod*, Apollon'un en sık betimlenen atribütleri arasında yer almaktadırlar. *Tripod*'un Aleksandreia Troas sikelerindeki betimi⁸⁴ bu konuya açıklık getirirken, *omphalos*'un Smintheion'da bu

⁸¹ Mimari anlamda Smintheion sınırlarının Gülpınar (Külahlı Ayağı) deresini Babakale istikametinde devam eden tarım arazisinde de devam ettiği mimari yapı (villa?) kalıntıları, mozaik taban, seramik ve sikke buluntuları ile de doğrulanmaktadır. Günümüzde tarım alanları ve zeytinliklere giden Babakale Köyü istikametindeki yolun eski yol olduğu yüzey araştırmaları sonucunda belgelenmiştir. Arazi araştırmalarında yardımlarından dolayı Arkeolog Musa Tombul'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

⁸² *Omphalos*, birçok araştırmaya konu olmuş olmasına rağmen filolojik açıdan da farklı anlamları üzerinde

durulmuştur. Arkeolojik belgelerle birlikte mezar, altar, Gaia'nin kutsal alanı ve Kronos'un tapınılacak bir taşı olarak yorumlanmıştır. Eyuboğlu – Erhat 1977; Harrison 1899, 225-251; Bates 1925, 244; Erhat'a göre dünyanın göbeği sayılan *omphalos*un, Kybele kültüne özgü motifi benimseyerek Anadolu'lu Apollon ile Anadolu'lu Ana Tanrıça ile bir bağ bulunduğu işaret etmektedir. Erhat 1996, 49; Kutsal taşlara tapınım ve dindeki yerleri konusunda bkz. Moore 1903, (Baetylia) ; Diler 2000.

⁸³ Davidson ve diğ. 1943, 106, Fig.48.5.

⁸⁴ SNG, 16, no 7565.

denli sık tasvir edilmesi Menander Rhetor'un da ifadesine⁸⁵ uygun düşecek şekilde kehanetle ilişkilendirilebilir⁸⁶. *Omphalosa*, kehanete vurgu yapması açısından Delphi örneği ışığında değerlendirildiğinde Apollon kutsal alanlarında ve tasvirli sanat eserlerinde rastlamak mümkündür. Napoli'den, kırmızı figür pelike⁸⁷ üzerinde yer alan betimlemede Artemis ve Apollon'un arasında zeminde üzerinde kuzgun yer alan bir *omphalos* betimlenmiştir. Benzer bir örnek Volterra'dan bir kül kutusu⁸⁸ üzerinde yer alır. Ancak Volterra örneğinde kuzgun yerine *omphalos*'a sarılmış bir yılan motifine yer verilmiştir.

Yol güzergâhı ve işlevini belirleyebilecek en önemli örneklerden bir diğeri 1980 yılında Gülpınar Köyü içerisinde geçip Külahlı Ayağı'na doğru devam ederek denize ulaşan dere kenarında, Nail Ünal'ın⁸⁹ bahçe sulama amacıyla açtığı kuyu çalışmasında ortaya çıkardığı adak anıtıdır (Plan 2.7; Res. 19-20). Eser, 2006 yılı çevre araştırmaları ile Gülpınar yerleşiminde Ünal'ın evinin orta bahçesinde kapı

girişi önünde ters çevrilmiş olarak görülmüştür⁹⁰. Alt ve üst kısmı dört yüzde silmeli aşağıdan yukarı doğru daralan bir gövdeden ibaret mermer bir eserdir. Üst bölüm piramidal bir profile sahip olup düz bitmekte ve üst bölümün kenarlarında birer kabartma şeklinde üçgen motiflerine sahiptir. İki yüzde herhangi bir bezeme veya yazıt rastlanmazken ön yüzde ve sol yan yüzde oldukça önemli figür ve betimlemelere yer verilmiştir. Diğer iki cephe ise düz işlenerek sade bırakılmıştır. Ön cephede bir platform üzerinde baykuş ve karşısında, içerisinde yılan yer alan *cista mistica*⁹¹ yer almaktadır. Her iki figür profilli bir zemin üzerine yüksek kabartma olarak işlenmiştir. Baykuş kendi sağına dönük, baş cepheden, gözler ve gaga silik, gövde profilden, ayaklar bitişik, kanatlar kapalı ve ayrıntılı, tünemiş şekilde betimlenmiştir. Yılan atribütü ile verilen örneklerden Volterra kül kutusu⁹² üzerindeki *omphalosa* dolanmış olan yılan betimlemesi ile karşılaştırılabilir. Olasılıkla kutsal kutu içerisinde yer alan yılan ile *omphalos*'a sarılmış yılan

⁸⁵ Russel – Wilson 1981, 206-207.

⁸⁶ Smintheion'da yapılan araştırma ve kazılar kehanet geleneğinin varlığına dair ilk bulguları ortaya çıkarmıştır. Smintheion'daki yazıtlar kâhinlerin görevlerini yapmak için mağaralardan çıkan kutsal kaynaktan faydalandıklarına işaret etmektedir. Smintheion Büyük Hamam Geç Evre girişinde ele geçen Roma Dönemi'ne tarihli heykel kaidelerindeki Yunanca ve *frigidarium*da ele geçen Latince yazıtlarda kâhin ve rahip dışında suya bakarak kehanet yorumculuğu yapan *hypophet* ifadesi yer alır. Kutsal alanda yapılan çalışmalarda bu kişilerin görevleri konusunda açıklayıcı bilgi olmasa da farklı görev ve sığata sahip kâhinlik görevinde bulunan rahiplerin yer aldığı ve bunlardan birisinin ise kutsal kaynak ve mağaralar ile bağlantılı görülebilecek *hypophet* olduğu anlaşılmaktadır. Kaplan 2015, 65-92.

⁸⁷ Alföldi 1975, Taf.39.1.

⁸⁸ Alföldi 1975, 174 vd., Taf.39.2.

⁸⁹ Gülpınar Beldesi eski muhtarı olan Nail Ünal'ın anlattıkları doğrultusunda anıtın yeri tespit edilmiştir.

Göstermiş olduğu hassasiyetten dolayı Nail Ünal ve ailesine teşekkürlerimi sunarım. Nail Ünal babası Mehmet Çavuş ile beraber 1980'de açılan kuyu çalışmasında çıkan anıtı, kağına ile taşıyarak kendi evlerinin avlusunda (orta bahçe) masa olarak kullandıklarını anlatmış, bu şekilde belgelendikten sonra tapınak alanında Müze önüne kaldırmamıza izin vermişlerdir.

⁹⁰ Ters çevrilerek geniş profilli alt bölümün masa tablası olarak kullanılmasından dolayı zemine ve yağmur sularına karşı koyamamış, üzerinde yer alan üç satır yazıt ilk ortaya çıkarıldığı zaman okunurken bugün bazı harfler seçilebilmektedir.

⁹¹ *Cista*, küçük bir kutu veya sepet olarak bilirse de *Cista mistica*, Osiris ile bağlantılı olarak "et *levis occultis conscia cista sacris*" ibaresi ile Tibullus'ta (1.7.48) "ışık sepeti" olarak geçmektedir, bkz. *Delphi Complete Works of Tibullus* (Illustrated); Ayrıca bkz. John 1869, 317-334; Heerma von Voss 1979, 23-36; Krauskopf 2005, 274-278; Bremmer 2014, 108.

⁹² Alföldi 1975, Taf.39.2

örneği özellikle ışığın, sağlığın veya kültün birer temsilcisi olmalıdır. Artemis-Apollon, antik dönem tasvirli sanatında birçok bölgede bir arada betimlenmelerine karşın burada atribütleri ile verilmişlerdir. Her iki figürün üzerinde alçak kabartma şeklinde bir çelenk ve bunun da üzerinde üç satır yazıt⁹³ bulunmaktadır. Sol yan yüzde ise kabartma olarak yapılmış tutamaklı, eğri ve gittikçe sivrilen uca sahip bir anahtar betimlenmiştir (Res. 20). Yuvarlak profilli tutamak, boğuma doğru incelmekte ve bir dirsek ile sonlanmaktadır. Olasılıkla metal olan kısım ise incelererek düz devam ettikten sonra doksan derece sola dirsek yapar ve küçük Z formunda profil yaptıktan sonra yine incelererek devam eder. Bu anahtar tasviri Smintheion için şimdilik bilinen tek örnektir ve kabartma stili ve şekli ile tasvir sanatındaki örneklerle benzetilmektedir⁹⁴. Bu tip anahtar tasvirlerinin en erken tanımı Homeros tarafından yapılmaktadır. Homeros, Odysseus'un konağında Penelope'nin kendisine gelen taliplilerle görüşme sahnesini anlatırken tasvir eder⁹⁵;

...

*İndi yüksek merdivenlerden, kendi katından aşağı,
güzel kavrılmış anahtarı almıştı güçlü eline,
tunçtan bir anahtardı bu, kulpu fildişinden.*

...

Homeros'un bu ifadesi erken dönem kapı anahtarlarının önemine işaret etmektedir. Özellikle şeklinin ve yapıldığı malzemelerin tanımlanması Smintheion örneğinin tanımı açısından önemlidir.

Onurlandırma yazıtı içeren bu eserin üzerindeki anahtarın bir tutamağa sahip olması hem farklı ve değerli malzemeden yapılmış olduğuna, hem de kutsal alanda kullanıldığına işaret etmektedir. Kapıların sahip olduğu sürgülü kilitleri açmak için kullanıldıklarını yine Odysseus'ta Penelope'nin talipleri sahnesinde anlatılmaktadır⁹⁶:

...

*İşte tanrısal kadın gidince bu hazne odasına,
ilkini meşe ağacından eşige bastı,
vaktiyle bir usta onu cilalamış ve çırpaya çekmişti,
pervezleri da düzeltmiş, takmıştı parlak kapılar,
Hemen tokmağın kayışını çözüp, anahtarı soktu,
ve kapı kanatları birden açıldılar önünde hızla.*

...

Bu tanımlamalara en güzel örnek Berlin Müzesi'nde saklanan kırmızı figürlü bir *hydria* üzerindeki anahtarlı kız betimidir⁹⁷. Açmaya çalıştığı kapının üzerinde yer alan yuvaya yerleştirdiği anahtarı çevirmek üzeredir. Benzer şekilde anahtar taşıyıcı figürler hem vazo resimleri⁹⁸ hem de kabartmalar üzerinde betimlenmiştir⁹⁹. Smintheion örneği ise erken tasvir olması nedeniyle ilkel bir görünüme sahiptir. Benzer şekilde dirsek yapan örnekler arkeolojik bulgular arasında yer alan Arkadia-Lusoi Artemis tapınağından tanrıçaya adanmış örnek (MÖ 5. yy) yazıtlı olarak ele geçmiştir¹⁰⁰. Roma Dönemi'ne tarihlendirilen

⁹³ Yazıt doğa şartları sonucunda tahrip olmuştur fakat bazı harfler okunabilmektedir.

⁹⁴ Diels 1965, 45-46, Abb.7-8; Haddad 1995, Pl.110.γ-e.

⁹⁵ Homeros, Odysseia, 21.5 vd.

⁹⁶ Homeros, Odysseia, 21.40-45. Benzer kapılar ve teknik özellikleri için bkz. Haddad 1995.

⁹⁷ Haddad 1995, Pl.110.α.

⁹⁸ Diels 1965, 46, Abb.8; Haddad 1995, Pl.110.α.

⁹⁹ Diels 1965, 46, Abb. 9; Haddad 1995, Pl.110.β.

¹⁰⁰ Diels 1965, 45-46, Abb.7.

mermerden taş kapı örnekleri üzerinde betimlenen anahtarlar ise, Dorylaeum¹⁰¹ örneğinde olduğu gibi ileri bir teknikle yapılmış geç örneklerdir. Tasvir sanatında ve arkeolojik buluntular arasında¹⁰² daha erken örneklerin varlığı bilinmektedir. Bu erken örneklerin yazılı kaynaklar ışığında ahşap ve sürgülü kapılarda kullanıldığı ifade edilmektedir¹⁰³. Ancak kutsal alanlarda kullanımları ise Smintheion örneğinin işlevine açıklık getirmektedir. Örneğin Lagina örneği bu konuda ilgi çekicidir. Stratonikeia-Lagina arasında kutsal bir yol kullanılarak tanrıça Hekate için dört yılda bir “*anahtar taşıma*” töreni¹⁰⁴ yapılmakta ve Stratonikeia’ya merasimle anahtar götürülmekteydi¹⁰⁵. Birkaç gün süren anahtar taşıma şenliklerinde¹⁰⁶ çeşitli oyunlarla birlikte törenler esnasında anahtar taşıyan genç kız (*kleidophoros*) tören alayı eşliğinde anahtarı Stratonikeia’dan getiriyordu¹⁰⁷. Bu işlem hem yeraltı dünyasının anahtarının Hekate’nin elinde olduğunu, hem de bir dini merkez olan Lagina’nın Stratonikeia’ya bağlı olduğunu gösteriyordu¹⁰⁸. Lagina ile benzer bir yola sahip Smintheion’un da bir anahtar taşıma geleneğine sa-

hip olduğu düşünülebileceği gibi Aleksandria Troas’a bağlı bir kutsal alan olduğu da anlaşılmalıdır. Delos’ta Apollon kutsal alanında anahtar taşıma görevine sahip (*kleidouchos*) bazı aile üyelerinin varlığı¹⁰⁹ Smintheion için de söz konusu olmalıdır.

Diğer örneklerden malzeme ve tip olarak ayrılan farklı bir diğer örnek Gülpınar’dan Babakale’ye giden eski kara yolu üzerinde yer alan Şişik Çeşme’nin¹¹⁰ yanındaki tarla duvarından ele geçmiştir. (Plan 2.8; Res. 21). Malzeme, işçilik ve bezeme açısından diğerlerinden ayrılır ve geç bir örnektir. Adak ve heykel kaidelerindeki genel profil ve ayrıntılar tekrar edilmiştir. Ön yüz yan yüzlere göre daha geniş ve dikdörtgendir. Üst bölümü kırık olan andezit altarın büyük bölümü korunmuş durumdadır. Altarın arka ve yan yüzleri sadedir. Ön yani geniş yüzeyde kabartma girland ve bu girland’a asılı pandantif yer almaktadır. Bezeme açısından Roma lahitlerini andıran eserde genel bezeme açısından lahitlelerin bezeme özellikleri ön plandadır. Lahit bezemelerinde girland, bu girland’a asılı pandantif ve bu girland’ın ortasında *tabula* veya çeşitli şekillerde rozetler yer alırdı¹¹¹.

¹⁰¹ Cox – Cameron 1937, 41, Pl.27, Fig.16; Waelkens 1986, 138, Abb.38; 139, Abb.40; 141, Abb. 44.

¹⁰² Haddad 1995, Pl.110.γ-ε.

¹⁰³ Connelly 2007, 92-103.

¹⁰⁴ Laumonier 1958, 368-369.

¹⁰⁵ Aynı zamanda tanrıça Hekate’ye yol kavşaklarının tanrıçası olmasından dolayı olasılıkla Lagina gibi stratejik yerlerde tapılmaktaydı ve bazı tasvirlerinde elinde anahtar da taşırken betimlenmiştir. Bunun yanı sıra Hekate’nin Apollon ve Artemis ile teyze çocukları olması, Hekate’nin Kybele, Demeter ve Artemis’e yakın olduğunu ve ortak özelliklerinin bulunduğunu da göstermektedir. Özellikle Hekate kültüründen önce Lagina’da Apollon ve Artemis kültürünün varlığı dikkate değerdir. Şahin 1973, 185. Ayrıca Karia’da Apollon ve Artemis kültü çok yaygındır. Şahin 2000, 228.

¹⁰⁶ Strabon, XIV.2.25.

¹⁰⁷ Bean 1979,73.

¹⁰⁸ Lagina kutsal alanı ile Stratonikeia kenti yaklaşık 9,5 km. uzunluğunda bir kutsal yol ile bağlıdır. Kutsal yol Stratonikeia kuzey şehir kapısından başlıyor ve Lagina-Hekate Kutsal Alanı’ndaki propylon’da son buluyordu. Hekate şenliklerinde tören yolu olan bu kutsal yol boyunca, şenlikler sırasında genç kızlardan oluşan bir koro ilahiler söylüyorlardı. Bu genç kızlar, Stratonikeia’dan Hekate’nin anahtarını taşıyorlardı. Bu anahtar ile kutsal alanın kapısı açılıyor ve sonrasında Hekate Kutsal Alanı’nda tören başlıyordu. Bu yol antik dönemde hem fonksiyonel hem de dinsel açıdan büyük bir öneme sahipti. Bean 1979, 72-73.

¹⁰⁹ Mikalson 1998, Delos Apollonu; Várhelyi 2015, 121.

¹¹⁰ Kaplan – Şen – Günaydın 2016.

¹¹¹ Koch 2001, 228-235, Res. 92.

Ve bu bezeme tekrarlanarak genelde lahitlerde ön yüz bezemesi olarak kullanılırdı. Aynı özellik Smintheion örneğinde girland ortasında çiçek rozetle tekrar edilmiştir. Çiçek rozet, çiçek öbeğinden etrafa açılan altı taç yapraklı oluşmaktadır. Yüze kabartma olarak işlenen çiçek rozet, girland'a oranla daha alçak kabartma olarak işlenmiştir. Girland'a asılı pandantif bezek ise kabaca oyulmuş üzüm salkımını tasvir etmektedir.

Değerlendirmeye alınan bu heykel kaideleri, altar ve adak anıtları, kazılarla ortaya çıkarılan Büyük Hamam girişindeki heykel kaideleri ilk bakışta malzeme ve işçilik açısından benzerlik içerisindedirler. Bu benzerlik, konular açısından da ortaya konmaktadır. Öyle ki bütün betimleme ve semboller tanrı Apollon ile ilişkilidir. Tanrının kendi tasvirine yer verilmeyen örneklerde yalnızca atribütleri kullanılmıştır. *Omphalos*¹¹², kuzgun, defne dalı¹¹³, yılan ve *tripod*¹¹⁴ bunlar arasında sayılabilir¹¹⁵. Defne dalı ve *omphalos*, Apollon kültürünün

vazgeçilmez unsurları olarak yer alırlar¹¹⁶. Kendi atribütleri ile gösterilen örneklerin bazılarında Apollon, *omphalos* üzerinde otururken de verilmiştir¹¹⁷.

Buraya kadar genel hatlarıyla tanımlanan örnekler kutsal alan içerisinde ele geçtikleri noktalar dikkate alındığında hem işlevsel hem de görsel amaçlı kullanılmış olmalıdırlar (Plan 2; Res. 10). Bu anıtların buldukları hat üzerinde yüzey araştırmalarıyla tespit edilen parapet (?)¹¹⁸ (Res. 25), Gülpınar Deresi'ni aşmak için kutsal alan içerisinde yer alan olası bir köprüünün Smintheion ile Khrysa (Göztepe) kenti arasındaki bağlantıyı sağladığı kabul edilebilir. Ayrıca bu yol Lekton yönüne devam etmesi gerekir (Harita 1-2; Res. 26-27). Strabon'un ifade ettiği gibi, burası bin pınarlı İda'nın (Troas coğrafyasının) karaya çıkmak için denizden ilk ayak basılan yeridir¹¹⁹. Strabon Lekton'da Agamemnon tarafından inşa edilmiş 'Oniki Tanrı Altarı'ndan söz etmektedir¹²⁰. Troas'ın bu bölgesinde Strabon'un üzerinde durduğu

¹¹² Gow 1912, 225; Roscher 1913; Herrmann 1959; *Omphalos*, birçok vazo resmi üzerinde betimlenmiştir, Eisen 1930, 20-43.

¹¹³ Defne, Apollon kült ve törenlerinde temizlenme ve arınma aracı olarak önemli derecede bir yer tutmuştur, Ogle 1910, 287-311.

¹¹⁴ LIMC II.2.1, 188, Apollon 66.

¹¹⁵ Tanrı Apollonun Smintheus epithetiyle ilk kez Troas'ta tapınım görmesine karşın (Özgünel 2002, 54) kutsal alanda fare betimine bugüne kadar rastlanmamıştır.

¹¹⁶ Littleton 1986, 83.

¹¹⁷ Voutiras 1982, 233, Fig.3-4; Ayrıca Apollon, *omphalos* üzerinde oturarak kehanette bulunmaktaydı. Harrison 1899, 238; Bu tür betimlemelerden ritüel arınma törenleri ile bağlantılı olduğu da ifade edilebilir. Bu tür ritüellere Orestes'in arınma sahnesi örnek verilebilir. Bu sahnede tanrı Apollon, *omphalos* önünde oturan Orestes'i arındırmaktadır. Bu betimlemede *omphalos* bir yerde altar olarak kullanılmıştır. Harrison 1899, 239; Bates 1911, 459-463, Fig.1-2; Ashmole 1967, 8, Fig.1; Dyer 1969, 43-44; Sidwell 1996, 53; *Omphalos* üzerinde ayakta betimlenen örnekler Kilikia

sikkelerinde rastlanmaktadır, Imhoof – Blumer 1898, 171; Ancak Apollon, değişmez bir şekilde başta seramik ve sikkelerde *omphalos* üzerinde otururken tasvir edilmiştir. *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts* 4.1 (1888), 46; Harrison 1899, 227; Karouzos 1929, 142-143; Holland 1933, 206-207, Fig.3; Sear 1982.6918-21.

¹¹⁸ Tuzla Ovasındaki Roma köprüsü parapetlerine benzediği gibi (Özgünel 2001, Lev.24-26) çevrede tespit edilen pres taşlarına da benzemektedir. Gülpınar ve çevresinde çok sayıda üzüm ve zeytin pres taşı tapınak andezit bloklarının yeniden kullanımından ibarettir. Ancak bu taş bahçe duvarında yer aldığından detaylı ölçü yapılamamıştır.

¹¹⁹ Leaf 1923, 48.

¹²⁰ Ayrıca Schliemann Babakale'de (Lekton) 365 m yukarıda harçsız inşa edilmiş bir kütesel duvar kalıntısından bahsetmektedir. Ancak çevresinde prehistorik değil kıvrımlı glazürlü Hellenistik seramik parçaları bulunmuştur. Ayrıca Oniki Tanrı Altarı yakınında harçsız büyük ve küçük taşlardan örülü büyük bir kuyu tespit etmiştir, Leaf 1923, 241.

ve ‘Oniki Tanrı Altarı’na sahip Lekton’a uzanan bir yolun varlığı düşünülmelidir. Buna ek olarak, bu bölgedeki ürünlerin taşındığı yolların noktalandığı Lekton’da bugün kullanılan balıkçı barınağında olduğu gibi küçük bir liman olmalıydı. Ayrıca, Akliman arkasında yer alan Kemerdere üzerinde yapılan gezilerde yıkık bir Roma su kemerinin ve devamındaki su kanalının ise kuzeye doğru devam ettiği tespit edilmiştir¹²¹. Bu su kanalının Akliman çevresinde olması muhtemel Roma Dönemi yerleşimine su taşıdığı da düşünüldüğünde Smintheion yolunun güneye de devam ettiğini göstermektedir (Harita 2). Özellikle Babakale ve Akliman çevresindeki su ile ilgili kalıntılar düşünüldüğünde Smintheion’da Gülpınar Deresi üzerinden geçerek güneye devam eden bir yolun olması muhtemeldir (Plan 1). Çünkü Gülpınar Deresi kenarındaki mimari kalıntılar ve Değirmen Tepe eteklerindeki Çoklum Deresi (Karaağaçlık) arasındaki zeytin tarlaları içerisinde tespit edilen mimari yapı blokları, kurşun dokuma tezgâh ağırlığı ve taban mozaik döşemelerine ait olabilecek tesseralar mevcuttur¹²². Bu eserler, kullanıldıkları özel yaşam alanlarına ait yapıların derenin karşısında da yer aldığına işaret ederler. Dolayısıyla Khrysa istikametinde karşıya geçmek için köprünün olması da gereklidir. Bu bağlamda Aleksandreia Troas

ile Smintheion arasındaki bağlantıyı sağlayan yolun bu kısmı ve güneye devam eden güzergâhı (Harita 1-2; Plan 1-2), kutsal alan içerisinde belirlenmiş olmaktadır (Plan 2). Ele geçen bu örnekler ilk bulgular olup ilerleyen kazı sezonlarında yapılacak kazı ve araştırmalar bu konuyu daha da aydınlığa kavuşturacaktır.

Yolun Babakale istikametinde Khrysa’ya devam eden güney hattının dışında Tuzla Ovası’nda yer alan Roma Köprüsü ile bağlanan Smintheion-Aleksandreia Troas yönü de belirlenmiştir. Smintheion’da Küçük Hamam’a geçiş verdikten sonra kuzeye devam eden yolun tahrip olduğu görülmektedir (Plan 3; Res. 6). Prehistorik dönem kazıları sırasında ortaya çıkarılan ve doğrudan prehistorik tabaka üzerine döşenmiş yol döşemesinin¹²³ kuzeye doğru devam ettiği ancak tamamen tahrip edildiği seyrelen döşeme blokları ve kenarlarda yer alan ve yolun devam istikametini gösteren bordür taşlarından anlaşılmaktadır (Res. 6). Smintheion 2014 yılı kazılarında kısmen ortaya çıkarılan “Podyumlu yapı” yanındaki su deposunun kenarında ise bu yolun alt yapısı olan sıkıştırılmış andezit taş parçacıklarının oluşturduğu tabaka tespit edilmiştir. Bu durumda yolun kuzeye doğru döşemeli olarak devam ettiği söylenebilir. Yol’un Smintheion’dan çıkış noktası veya kutsal alanın gi-

¹²¹ Bu gezi sırasında ormanlık ve çalılık arazide başta Roma Su kemerinin tespiti ve var olan blokların belirlenmesinde olmak üzere arazi rehberliğinin yapan İbrahim Aslan (Erkan) ve Halil Engin’e sonsuz teşekkür ederim. Bu geziler sırasında Sarıkız Tepesi’nden Akliman Deresi’ne doğru devam eden güzergâh üzerinde taş döşeli bir yol (deve kervan yolu) ve bu yolun kenarında Khrysa’yı tepeden gören bir noktada andezit bir kaya üzerinde XPYΣO yazısı tespit edilmiştir.

¹²² Çanakkale Arkeoloji Müzesi’nin 1971-1973 yılları arasında yapmış olduğu çok sayıda sondaj çalışmasından biri ise Gülpınar Deresi’nin karşı kıyısında Şişik Çeşme altında gerçekleştirilmiş ve burada Roma Dönemi’ne ait taban mozaikleri ortaya çıkarılmıştır. Ancak Gülpınar sakinlerinin ifadesine göre buradaki keçi ve ağaç figürlerinden oluşan mozaik tahrip oldu. Bugün yüzeyde bu mozaiklere ait tesseraların yanı sıra mimari yapı blokları ve sikkeler ele geçmiştir.

¹²³ Takaoglu – Özdemir 2013, 17-19.

rişi henüz bilinmemektedir. Ancak Gülpınar oluğu ve Tuzla Ovası boyunca derin vadinin biriktirmiş olduğu alüvyon, yol hakkında bilgi edinmeyi engellemektedir. Çünkü Roma köprüsünün en az 2-4 m kalınlığında alüvyona gömüldüğü düşünüldüğünde Üst Miosen tabakanın oluşturduğu yükseltilerden Karşılar Tepe, Pilav Tepe ve İntepe (Çakıllı Tepe) (Harita 2) yamaçlarından akan alüvyonun bu yüksekliği artıracığı veya yol tabanını derine gömeceği kaçınılmazdır.

Smintheion ve Tuzla Ovası - Roma Köprüsü arasında yol güzergâhının bugünkü Gülpınar Ovası'nın (Tuzla Ovası'nın Güney bölümü) tepe eteklerinden devam ettiği kesindir (Harita 2), Çünkü burada Roma yolu üzerinde dinlenme noktaları olabilecek yapı kalıntıları tespit edilmiştir. Ayrıca Tuzla Ovası'nın Gülpınar'a yakın noktası olan Çelen Bağları mevkiinde yüzey toprağının altında taş kaplanmış yol kalıntılarında söz edilmektedir¹²⁴. Ancak yapılan yüzey araştırmalarında taş döşeli bu yol, Geç Antik Dönem yapıları ve Gülpınar Ovası'nın (Tuzla Ovası'nın güney bölümü) başlangıcında yer alan *nekropolis*'ten (Selçuklu-Osmanlı mezarlığı) alınarak yola dağınık halde döşenmiş mermer kaplama levha parçalarından ibarettir. Son yıllarda tarım araçları ile toprağı sürme ve zeytin dikimi için çukur

açma amacıyla bu yapıların tahrip edildiği gözlemlenmiştir (Res. 5). Ancak Tuzla köprüsüne kadar devam etmesi gereken taş döşeli kutsal yol, alüvyon altında olmalıdır. Alüvyon tabakanın kalınlığı da düşünüldüğünde bugün tarım arazilerine ulaşım sağlayan yoldaki moloz ve çakıl taşlı döşemenin Smintheion'a bağlanan Roma yoluna ait kalıntı olmadığı kesindir. Bölgede J. M. Cook tarafından ifade edildiği ve A. Reinach'ın ovanın güneyinde gördüğü gibi Kızılköy adındaki bir köy kalıntısı ve oymalı taşların ise Bizans kilisesine ait olduğu söyler¹²⁵. Yaptığımız araştırmalarda terk edilmiş harabe yapılardan birisinde ocak söveleri olarak kullanılmış kilise yapılarındaki *templon* payelerinden ikisi tespit edilmiştir.

Smintheion kutsal alanından sonra yolun işlevini ortaya koyan bir diğer örnek Tuzla Ovası - Roma Köprüsü'dür (Res. 1-4). Köprü'nün varlığı Tuzla Ovası'nın Roma Dönemi'nde geniş bölümünün geçilemeyecek durumda olduğunu kanıtlar¹²⁶.

Tuzla (Tragasae)-Roma Köprüsü

Roma köprüsü, kutsal yol ile ilgili bilinen en erken kanıttır¹²⁷. Hava fotoğrafları ve İ. Kayan'ın yapmış olduğu sondajlara

¹²⁴ Kayan 1994, 65.

¹²⁵ Cook 1973, 215, 230.

¹²⁶ Bugün köprü civarında yapılan drenaj kanalları ise bataklıkları kurutmaya yöneliktir ve hala yetersiz kalmaktadır. Ayrıca Kayan tarafından yapılan sondajlarda bataklığın varlığın belgeleyen 3-4 m'lik ince kumlu-siltli akarsu taşkın tabakasının altında ıslak ve bol bitkili mevsimlik bataklık özelliğinde kumlu çamurlar bulunmuştur.

¹²⁷ Von Osten 1837, 363; Cook 1973, 225-226; Yatak değiştirmiş olan Tuzla Çayı üzerinde yer alan Roma

köprüsü bugün tarım arazisi içerisinde ve şimdiki nehir yatağından 200 m uzakta yer alır. Kayan 1994; 1986-1987 yılları arasında yapılan kazılarda köprü ayaklarında gerekli kazılar yapılmış ve belgelenmiştir, Özgünel 2001, 61-63; Özgünel 2005b, 516-525; Özgünel 2001, 59-60; Köprü ile ilgili 1986'da araştırma ve 1987'de ise kazı çalışmaları yapılmıştır, bkz. Özgünel 2001, 58-63; Gürdal 2013, 141-149; Gürdal 2015, 125-135.

göre Tuzla-Roma Köprüsü, Tuzla Çayı yatağının kuzeyinde kalır¹²⁸ (Res. 1-2). Şimdiki duruma göre köprü ayakları Tuzla Çayı'nın son taşkın sedimanları (birikintileri) ile kısmen kapatılmıştır. 1987'de köprü ucu Tuzla Çayı sınırında iken 2013-2014 yıllarında yapılan Tuzla Çayı ıslah çalışmaları ile köprü, bu çayın 130 metre güneyinde kalmıştır.

Köprü kemerleri, akarsuyun eğiminin az ve aynı zamanda taşkına müsait olması nedeniyle sayıca fazladır. Bugünkü durumuna göre sekiz adet kemerden oluşan köprü, kuzey-güney yönde uzanır. İ. Kayan'ın Tuzla ve çevresini gösteren günümüzden 6000-5000 yıl önceki paleocoğrafya haritasında iç ve dış ovayı ayıran çizgi daha açık bir şekilde görülmektedir. Kuzeyden güneye devam etmek için, zemini kumlu bu yüksek yer köprü için seçilmiştir¹²⁹.

Aleksandreia Troas yönünden kısmen tahrip olan köprü uzunluğu J. M. Cook'a göre yüzeyde 93,20 m¹³⁰, Özgünel kazıları sonucu ise 150 metredir¹³¹. Köprü'nün genişliği bir kenardan diğer kenara 6,40-6,50 m'dir. Köprü'nün yaklaşık 70 metrelik kısmı yarım daire kemerlerle taşınmaktadır. Kemerler ortada daha büyük yanlara doğru daha küçük kemerlerle devam eder. Merkezde yer alan kemerin üst noktası ise yan kemerlere göre 0,39 m daha yukarıdadır. Köprü, çevreden Üst Miosen

tabakalar olan denizsel yükseltinin yer aldığı batı sırtlarından elde edilen kalker bloklardan inşa edilmiştir¹³². Dübel yuvasına sahip kemer blok taşlarının derinliği 0,65 m dir. Kemerlerdeki her bir taş sırası 3, 4 ve 5 sıra bloktan oluşur. Kemer blok taşlarının en uzununu 2,70 metredir. Köprü, yanlarda parapetli, doğu ve batıya doğru alçalan bir rampa ile devam eder. Köprü'nün her iki ucunda geçme-kilit sistemi ile bağlı parapetlerin bitiş noktasında konsol biçimli sade bırakılmış babalar yer alır¹³³. J. M. Cook'un ifadesinde yer alan kemer ayaklarına ait payanda ve pabuçların yapısı¹³⁴, Özgünel kazıları sonucunda yükselen taban suyu nedeniyle tespit edilememiştir¹³⁵. Ancak Troas Bölgesi'nde en yakın benzeri Skamandros nehri üzerindeki Roma köprüsüdür¹³⁶. R. Wood tarafından gravürü çizilen Skamandros köprüsü bugün 'Sarımsakçı Köprüsü' olarak bilinen modern köprü tarafından tahrip edilmiştir. Tuzla-Roma köprüsü Skamandros Roma köprüsü kemer ayakları ile karşılaştırılabilir. Roma köprüsü ile benzer mimariye sahip kemer yapısı Smintheion'da yer alan büyük su deposunda da kullanılmıştır¹³⁷. Dolayısıyla hem alüvyon, hem de yapının teknik özelliklerinden dolayı köprü MÖ 1. yy ile MS 1. yy arasında yapılmış olmalıdır. Daha önce de ifade edildiği gibi Özgünel tarafından kazılan ve yorumlanan Roma

¹²⁸ İlk yayınlara göre Roma köprüsü, Tuzla Çayı yatağından 230 m uzaktadır. Diller 1882, 200; Leaf 1923, 246.

¹²⁹ Kayan 1994, 66; Kayan 1994, 53-54. Kayan'a göre günümüzden 6000 yıl önce (MÖ 4000) deniz seviyesi yükselmesinin durması ile iç ve dış ovalar arasında sedimantasyon farkı belirlemiştir. Bu dönemde İç ovada çamurlu dış ovada ise güneyinde temiz kumlu delta, dış ova kuzeyinde bataklık oluşmuştur, Kayan 1994, 53-54, Şekil 15-16.

¹³⁰ Cook 1973, 225-226.

¹³¹ Özgünel 2005b, 516-525.

¹³² Özgünel 2001, 61; Aynı malzeme Aleksandreia Troas ve Smintheion'daki Roma Dönemi yapılarında da tercih edilmiştir, bkz. Kaplan 2013c, 117-121.

¹³³ Özgünel 2001, 63, Şekil 5 a-c.

¹³⁴ Cook 1973, 226.

¹³⁵ Özgünel 2001, 62-63.

¹³⁶ Wood 1774, 324; Cook 1973, 272-74, 393.

¹³⁷ Özgünel 2008a, 41; Kaplan 2013b, 108, Resim 2-6.

köprüsünde (Res. 1-4) antik dönemde kullanıldığını gösteren taşıt izine rastlanmamış olması, mimari ayrıntıda yapının bir *prozeyon* (dinsel geçit) köprüsü olabileceği ve Smintheion'a Aleksandreia Troas kentinden gelenler tarafından belirli zamanlarda kullanılmış olabileceği ifade edilmiştir¹³⁸. Bir adak anıtı üzerindeki anahtar tasviride (Res. 20) anahtar taşıyıcıların yine bu kutsal yolu kullanan tören alayı ile birlikte yürüdüklerini düşündürmektedir.

Roma köprüsünden sonra kuzeye doğru devam ederek Aleksandreia Troas'a ulaştığı düşünülen yolun bu kuzey bölümü hâlâ araştırılmamıştır (Harita 1-2). Ancak kutsal yolun son noktasını gösteren ve işlevini ortaya koyan en son ve önemli belge Smintheion içerisinde devam eden kutsal yol ile aynı teknik özelliklere sahip benzer döşemeli cadde olarak Aleksandreia Troas kentinde son dönem kazıları ile ortaya çıkarılmıştır (Harita 1; Res. 8).

Aleksandreia Troas Caddesi

Aleksandreia Troas ile Smintheion arasında yaklaşık 35 km'lik mesafe vardır (Harita 1). Aleksandreia Troas kentinde kazılar ilk 1997'de başlar ve kent merkezi agora'da devam eder. Bu çalışmalarda kent planı, Agora Tapınağı ve ana caddeleri ortaya çıkarılır¹³⁹. 2002-2007 cadde kazıları çalışmaları sonucunda ise 'Aşağı Agora'da doğu-batı yönde devam eden caddede çalışma yapılır¹⁴⁰. Kentin cadde sistemi üze-

rine yapılan araştırmalarda Herodes Atticus Hamamı, Maldelik ve Forum çalışmaları ile birlikte kentin politik, dini ve ticari merkezi ve bu alanları birbirine bağlayan caddeler ortaya çıkarılmıştır¹⁴¹. Bütün bu çalışmalar içerisinde en önemli nokta Smintheion ile bağlantıyı ortaya koyan caddelerdir. Daha önce de ifade edildiği gibi Tabula Peutingeriana'da Aleksandreia Troas kenti Batı Anadolu'da bir istasyon olarak görülür¹⁴². Bu yol kuzeyden Hellepontos'u geçerek Dardanos üzerinden Aleksandreia Troas'a doğru devam eder. Bu yolun bir sonraki güney noktası bugünkü Gülpınar (Smintheion) yakınlarındaki Khrysa olarak kabul edilir¹⁴³. Aleksandreia Troas doğu kapısı kazılarında bu güney yöne giden bir yolun varlığı da açığa çıkarılmıştır¹⁴⁴. Yol Lagina-Stratonikeia'nın¹⁴⁵ yanı sıra Miletos ve Didyma arasındaki kutsal yolun ilk bölümünde olduğu gibi¹⁴⁶ burada da kentin bu bölümünde tespit edilen *nekropolis*'ten geçer¹⁴⁷. Burada Apollon Smintheus kültüründen bahseden ve rahibelerini onurlandıran yazıtlar ele geçmiştir¹⁴⁸. Doğuya doğru dönen yol daha sonra Gülpınar'a devam eden bir asfalt yola ulaşır. E. Schwertheim bu yolu Smintheion'a giden kutsal yol olarak yorumlar¹⁴⁹. Smintheion'da tapınağın 200 m kuzey batısında ortaya çıkarılan kutsal yol ile Aleksandreia Troas caddeleri ölçü ve teknik olarak benzerdir. Her iki yol arasındaki tek fark malzemedir. Smintheion'da

¹³⁸ Özgünel 2001, 63, Levha 20-26.

¹³⁹ Biller ve diğ. 2011, 277-283.

¹⁴⁰ Biller ve diğ. 2011, 283, Abb 3.

¹⁴¹ Biller ve diğ. 2011, 285-287.

¹⁴² Miller 1887, 18; Leaf 1923, 246; Miller 1962, Segment 9.2; Cook 1973, 251, 391-392.

¹⁴³ Biller ve diğ. 2011, 287.

¹⁴⁴ Gödecken 1986, 217-253; Tuchelt 1992, 38-50; Schulz 2002, 33-58.

¹⁴⁵ Laumonier 1958, 368-369; Şahin 1973, 185; Şahin 2000, 228.

¹⁴⁶ Schneider 1987, 105.

¹⁴⁷ Jewett – Stuperrich 2008, 351.

¹⁴⁸ Riel 1997, 95. No 65-66.

¹⁴⁹ Schwertheim 1996, 99-124.

yerel malzeme olan andezit¹⁵⁰ tercih edilirken Tuzla Ovası Rom Köprüsü'nde kalır, Aleksandreia Troas'ta ise granit (Res. 8) tercih edilmiştir¹⁵¹. Aleksandreia Troas'tan çıkış noktasında¹⁵² ise Roma Dönemi'ne ait anıtsal mezarlar ve Kestanol Kaplıcaları yer alır. Bu doğrultuda kutsal yol, kente kentin güney kapısından giriş yapar¹⁵³. Ancak yolun Aleksandreia Troas'tan güneye doğru devam eden kısmı araştırılmamıştır. Yapılan kazılar ve ele geçen yazıtların da işaret ettiği gibi kentin bu noktası, Smintheion ve Aleksandreia Troas arasındaki bu yolun başlangıç noktasıdır.

Sonuç

Aleksandreia Troas'tan başlayıp ve Smintheion'a ulaşan yol (Harita 1-2, Plan 3, Res. 6) bir kutsal yoldur. Bölgenin topoğrafik yapısı dikkate alınarak güzargâhı özenle belirlenmiş ve Tuzla Çayı üzerine bir köprü inşa edilmiştir. Smintheion kutsal yolu (Res. 1-4), Miletos-Didyma¹⁵⁴ ve Lagina-Stratonikeia¹⁵⁵ arasındaki yol ile benzer işlevdedir. İki merkez arasındaki ulaşımı sağlayan kutsal yol, Apollon onuruna yapılan şenlikler için tören yolu olarak kullanılmış olmalıdır¹⁵⁶. Smintheion'da yapılacak dini tören için, halk Aleksandreia

Troas'tan yola çıkıyor ve Apollon Smintheus Tapınağı kabartmalı sütun tamburlarındaki tasvirlerde olduğu gibi¹⁵⁷ kurbanlık hayvanlar ve hediyelerle Apollon Smintheus'a tapınmak için geliyorlardı. Stratonikeia-Lagina arasında yer alan kutsal yolda¹⁵⁸ olduğu gibi, kutsal yol boyunca devam eden tören alayının başında bir adak anıtı üzerinde yer alan kabartma tasvirlerden yola çıkarak anahtar taşıyıcının bulunmuş olması ihtimal dâhilindedir. Bu anahtar ile kutsal alanın (veya tapınağın) kapısı açılıyor ve sonrasında şenlikler başlıyor olmalıydı. Bu yol antik dönemde kentler arasında ulaşımı sağlamasıyla hem fonksiyonel hem de kutsal alana ulaşım açısından büyük bir öneme sahipti. Çünkü kutsal yol, sadece Aleksandreia Troas ile Smintheion arasını bağlayan bir kutsal yol değil, aynı zamanda güneydeki Lekton ve Khrysa gibi antik kentler ile kuzey bölgesini de birbirine bağlıyordu (Harita 1-2)¹⁵⁹. Hamaksitos ile Smintheion arasında yol ile ilgili herhangi bir arkeolojik veri olmamasına karşın Khrysa'nın Homeros tarafından zikredilmesi¹⁶⁰ erken dönemde bölge-

¹⁵⁰ Özgünel – Kaplan 2009, 418-425; Kaplan 2013c, 123-124.

¹⁵¹ Biller ve diğ. 2011, Taf.46.2, 48.2, 49.1-2.

¹⁵² Stupperich 2008, 351, 353.

¹⁵³ Biller ve diğ. 2011, plan 2, 16 ve 17.

¹⁵⁴ Akurgal 1970, 222-225; Tuchelt 1970, 46-47.

¹⁵⁵ Laumonier 1958, 368-369; Şahin 1973, 185; Şahin 2000, 228.

¹⁵⁶ Smintheion ile ilgili yazıtlar Riel tarafından yayınlanmıştır. Bunlardan Apollon onuruna düzenlenen Smintheia ve Smintheia Pauleia oyun ve festivallerinden bahsedilmektedir, Atkinson 1958, 300-330; Riel 1997, 82, I.52, I.54. Ayrıca son yıllarda Smintheion'da ele geçen yazıtlar kutsal alanın Aleksandreia Troas ile ilişkisini de ortaya koymaktadır.

¹⁵⁷ Öztepe 1999, 173-229; Özgünel 2001, 112-119; Özgünel 2002, 52-60; Özgünel 2013, 42-49.

¹⁵⁸ Laumonier 1958, 365; Bean 1979, 73.

¹⁵⁹ Smintheion ve Assos kenti arasındaki yol ile ilgili çalışma yapılmamıştır. Smintheion'dan çıkışı bilinmeyen yolun Koyunevi-Balabanlı köyleri asfalt yolundan Çamkalabak köyüne ayrılan kavşak yakınlarında Balabanlı istikametinde asfalt yol eteğinde bir kısmı taş döşeli olarak korunmuştur. Bu taş döşeli antik yolun bir kısmı ise Korubaşı köyünden Assos'a doğru köy mezarlık çıkışında ana asfaltın solunda yola paralel olarak korunmuştur.

¹⁶⁰ Homeros, İlyada, I.35.

nin dini bir merkezi olduğunu göstermektedir¹⁶¹. Ancak Hellenistik dönemle birlikte Aleksandreia Troas'ın *synoikismos* ile idari merkez olmasıyla¹⁶² Smintheion, Aleksandreia Troas'ın dini merkezi konumuna gelir¹⁶³. Adak anıtları, heykel kaideleri ve altınlar dışında Smintheion ve Aleksandreia Troas arasındaki bu ilişkiyi vurgulayan en önemli arkeolojik belgelerden bir diğeri sikkelerdir. MÖ 4. yy. Hamaksitos sikkeleri üzerindeki Apollon tasviri ile MÖ 165/164 yıllarında darp edilen Aleksandreia Troas gümüş tetradrahmi'lerindeki Apollon betimi ikonografik açıdan benzerdir¹⁶⁴.

Henüz yeterince araştırılmamış olmasına rağmen Smintheion ve Tuzla ovası arasında yer alan ve bugün terk edilmiş *nekropolis*, yol ile bağlantıyı göstermektedir¹⁶⁵. Her ne kadar bu bölgenin Geç Roma Dönemi'ne ait bir *nekropolis* olduğu bilinse de yol üzerinde yer aldığı düşünülen dinlenme mekânları olması muhtemel kalıntılar¹⁶⁶ ve bu kalıntılara ait izler de mevcuttur. Bu güzergâh, sadece Tuzla-Roma Köprüsü (Res. 1-4) geçildikten sonra, Çelen Bağları, Gülpınar Ovası

(Tuzla Ovası Güney kesimi), Gülpınar Oluğu ve Smintheion içerisinde kolaylıkla takip edilebilmektedir (Harita 1-2, Plan 1-2). Smintheion'a ulaşan yolun her iki yanında adak anıtları yer almaktadır. Kazılan bölüm az olmasına rağmen yolun işlevini belirleyen yeterli örnekler ortaya çıkarılmıştır. Yol, kutsal alana ulaşması ile birlikte kenarında yine heykel kaideleri ve adak anıtları ile donatılmış caddelere bağlanır. Ancak Kutsal Alan'dan da Lekton ve Khrysa'ya ulaştığı yüzey araştırmaları ile ispatlanabilmektedir (Res. 26-27). Özellikle Aleksandreia Troas ve Smintheion'un organik bağını belgeleyen filolojik ve arkeolojik veriler¹⁶⁷ bu yolun bir "kutsal yol" olduğunu kanıtlamaktadır. Smintheion'un Hellenistik Dönem'den itibaren Troas bölgesinin önemli bir kült merkezi ve politik olarak Aleksandreia Troas'ın bir kutsal alanı olarak öne çıktığını göstermektedir. Roma imparatorlarının başta Troia ve Aleksandreia Troas kenti olmak üzere Troas bölgesine olan ilgilerinin nedeni, Romalılar için hem köken bağı hem de başkent Roma'dan Doğu Eyaletlerini kontrol etme konusunda önemli bir bölge olmasıdır. Hatta *Suetonius*'un aktardığına

¹⁶¹ J. M. Cook, önceleri Hamaksitos'a bağlı olan Smintheion kutsal alanının, bölgede *synoikismos* uygulanmasından sonra ekonomik güç doğrultusunda Aleksandreia Troas'a bağlandığını ifade etmektedir. Cook 1988, 16; Efsaneler dışında Smintheion'da ortaya konan tapınakla bu kült, artık Troas Bölgesi'ne hasır, Özgünel 1982, 207; Son yıllarda ele geçen yazıtlardan da anlaşıldığı üzere tapınak, yeni kurulan kent olan Aleksandreia Troas'ın sınırlarına dâhil edilmiştir. Riel 1995, 11; Riel 1997, 4-7.

¹⁶² Akalın 1997, 3.

¹⁶³ Ancak kutsal alan, tüm Greek dünyasına hizmet vermeyi sürdürür. Kaptan Spratt tarafından Smintheion'dan alınarak Cambridge Üniversitesi'ne bağışlanan bir onurlandırma anıtı üzerinde yer alan Yunan kent ve halklarının ismi geçmesi Apollon Smintheus

kültünün tek bir bölge ve kente ait olmadığını göstermektedir, bkz. Leake 1856; Hristiyanlık dünyasındaki yeri için bkz. Jewett 1997.

¹⁶⁴ Çizmeli Ögün 2004, 28, Res.1-2.

¹⁶⁵ Antik Dönem kent girişlerinde yer alan *nekropolis*'in, Smintheion kutsal alanı için de uygulandığını söylemek mümkündür. Bu *nekropolis*'lerden erken olan Hamaksitos kentine gittiği düşünülen Karşılar Tepe ve eteğinde, bir diğeri ise geç dönem (Bizans) mezarlığı olup Tuzla Ovası'na açılan boğazda yer almaktadır.

¹⁶⁶ 1986-1987 yıllarında Tuzla Ovası'nda kutsal alan ile köprü arasında kutsal yolun bağlantısını ortaya koymak için yapılan yüzey araştırmalarında görülen bazı mermer blokların "orduluk veya ordugâh" olarak adlandırılan üzüm mengenerine ait olduğu daha önce ifade edilmiştir, Özgünel 2001, 63.

¹⁶⁷ Daux 1965, 498-502; Cook 1988, 16; Riel 1997, 15; Çizmeli Ögün 2004, 28.

göre¹⁶⁸ Julius Caesar Roma dünyasının idari merkezini Aleksandreia (Troas) veya Ilium'a (Troia) taşımaya niyet etmiştir¹⁶⁹. Roma'nın ilk imparatorlarının Troas bölgesinde dikkat çekici aktivitelerde buldukları açıktır. Özellikle Augustus'un, Hellespontos'un giriş ve çıkışlarını kontrol eden kuzeydoğuda Parium (*Colonia Gemella Julia Pariana*) ve güneyde Alexandreia (*Colonia Augusta Troadensium/Colonia Augusta Troas*) gibi iki önemli Roma kolonisi kurması önemlidir. Özenle inşa edilmiş taş döşeli yol, bu yol üzerindeki Roma Köprüsü ve başta kutsal alanda yer alan hamamlar olmak üzere mimari yapılaşmanın da gösterdiği gibi Smintheion, Roma Dönemi'nde Augustus döneminden başlayarak ve MS 2-3. yüzyıllarda genişleyerek anıtsal mimari ile donatılmıştır. Bu yol ise Smintheion'u Aleksandreia Troas'a bağlayan ve kutsal amaca hizmet eden törensel bir yoldur.

Resim Listesi:

- Harita 1:** Troas Bölgesi Haritası (Özgünel 2013, s. 13).
- Harita 2:** Smintheion ve Tuzla civarında Kutsal Yol hattı.
- Plan 1:** Smintheion ve çevresi. Kutsal Yolun güney yönde devamı.
- Plan 2:** Smintheion'da kutsal yol üzerinde adak anıtları.
- Plan 3:** Smintheion Kutsal Yolu.
- Resim 1:** Tuzla Çayı ve Roma Köprüsü. Havadan görünüşü (1987 yılı).

- Resim 2:** Roma Köprüsü ve ıslah edildikten sonra Tuzla Çayı'nın havadan görünüşü (2015 yılı).
- Resim 3:** Tuzla-Roma köprüsü. Alüvyon içinde kemerler.
- Resim 4:** Tuzla-Roma köprüsü döşemeli rampa (Özgünel 2001, Levha 24b).
- Resim 5:** Tuzla Ovası (Çelen Bağları civarı). Sökülmüş antik yapı blokları.
- Resim 6:** Smintheion Kutsal Yolu. Tuzla Ovası yönüne doğru.
- Resim 7:** Smintheion Kutsal Yolu. *Lekton-Babakale* yönüne doğru.
- Resim 8:** *Alexandreia Troas* caddesi.
- Resim 9:** Kutsal Yol'dan Büyük Hamam'a doğru devam eden cadde.
- Resim 10:** Kutsal Yol'a bağlanan Büyük Hamam caddesi ve heykel kaide-leri.
- Resim 11:** Smintheion Büyük Hamam güneyinde cadde döşemesi.
- Resim 12:** Adak anıtı üzerinde Apollon'un atribütleri.
- Resim 13:** Adak yazıtlı Attika tipi mermer sütun kaidesi.
- Resim 14:** Kuzgun ve *tripodu* adak anıtı.
- Resim 15:** Yazıtlı adak kaidesi parçası.
- Resim 16:** Kutsal Yol'dan yazıtlı kaide.
- Resim 17:** Yazıtlı *in situ* kaide.
- Resim 18:** *Omphalos* ve *tripod* tasvirli altar.
- Resim 19:** Baykuş kabartmalı adak anıtının buluntu durumu.
- Resim 20:** Baykuş kabartmalı adak anıtının ön ve yan yüzü.

¹⁶⁸ Suetonius, 79.3.

¹⁶⁹ Benzer bir niyet içerisinde olan bir diğer kişi ise Roma İmparatoru Augustus'tur, bkz. Horace, Odes III.3., 57-68.

- Resim 21:** Girlandlı altar ve buluntu durumu.
- Resim 22:** Köle *Zoilos*'un Apollon Smintheus'a adağı.
- Resim 23:** *Lucius Fabius Secundus*'un Apollon Smintheus'a adağı.
- Resim 24:** *Gryphon*, *omphalos* ve *tripodlu* arşitrav-friz bloğu. Podyumlu yapıdan.
- Resim 25:** Bahçe duvarında *parapet* (?).
- Resim 26:** Smintheion'dan *Kbrysa* ve *Lekton* yönünde güneye giden yol.
- Resim 27:** *Kbrysa* ve *Lekton* yönündeki yoldan Smintheion'un görünüşü.

KAYNAKÇA

- Akalın 1990 A. Akalın, Troas Bölgesi Hamaksitos ve Skepsis Şehirlerinin Tarihi ve Arkeolojik Araştırmaları, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi (Ankara 1990).
- Akalın 2003 A. Akalın, "Troas Synoikisis'i, Synoecism in the Troad", *TAD* 33, 2003, 1-16.
- Akalın 1997 A. Akalın, "Troas Bölgesi Antik Kıyı Şehirlerinde Tarihi Coğrafya Araştırmaları", *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 6, 1997, 1-15.
- Akurgal 1970 E. Akurgal, *Ancient Civilizations and Ruins of Turkey* (Ankara 1970).
- Alföldi 1975 A. Alföldi, "Redeunt Saturnia Regna IV, Apollo und die Sibylle in der Epoche der Bürgerkriege", *Chiron* 5, 1975, 165-192.
- Ashmole 1967 B. Ashmole, "A New Interpretation of the Portland Vase", *JHS* 87, 1967, 1-17.
- Atkinson 1958 K. M. T. Atkinson, "The Governors of the Province of Asia in the Reign of Augustus", *Historia* 7, 1958, 300-330.
- Bates 1911 W. N. Bates, "The Purification of Orestes", *AJA* 15.4, 1911, 459-464.
- Bates 1925 W. N. Bates, "The E of the Temple at Delphi", *AJA* 29.3, 1925, 239-246.
- Bean 1979 G. E. Bean, *Turkey Beyond the Meander* (London 1979).
- Bilgin 1969 T. Bilgin, *Biga yarımadasının güneybatı kısmının jeomorfolojisi* (İstanbul 1969).
- Biller ve diğ. 2011 F. Biller – M. Müller – A. Tanrıöver, "Die Straßen in Alexandria Troas. Ein Vorbericht", *AMS* 66, *Studien zum antiken Kleinasien VII* (Bonn 2011) 277-290.
- Bremmer 2014 J. N. Bremmer, *Initiation into the Mysteries of the Ancient World*, Nördlingen (Berlin 2014).
- Connelly 2007 J. B. Connelly, *Portrait of a Priestess, Women and Ritual in Ancient Greece* (Princeton 2007).
- Cook 1959-1960 J. M. Cook, "Greek Archaeology in Western Asia Minor", *Archaeological Reports* 6, 1959-1960, 27-57.
- Cook 1973 J. M. Cook, *The Troad, An Archaeological and Topographical Study* (Oxford 1973).
- Cook 1988 J. M. Cook, "Cities in and around the Troad", *BSA* LXXXIII, 1988, 8-19.

- Cox - Cameron 1937 C. W. M. Cox – A. Cameron, Monuments from Dorylaeum and Nicolae, *MAMA V* (Manchester 1937).
- Çizmeli Ögün 2004 Z. Çizmeli Ögün, “Smintheion Kazıları Sikke Buluntuları”, *Anadolu/Anatolia* 26, 2004, 25-37.
- Daux 1965 G. Daux, “Les Couronnes du Troyen Cassandros”, *BCH LXXXIX*, 1965, 498-502.
- Davidson vd. 1943 G. R. Davidson - D. B. Thopson - H. A. Thompson, “Small Objects from the Pnyx: I”, *Hesperia Supplements* 7 (Amsterdam 1975) 1-172.
- Diels 1965 H. Diels, *Antike Technik* (Stuttgart 1965).
- Diler 2000 A. Diler, “Sacred Stone Cult in Caria”, *Studien zur Religion und Kultur Kleinasien und des ägäischen Bereiches, Festschrift für Bakı Ögün zum 75. AMS* 39 (Bonn 2000) 51-77.
- Diller 1882 J. S. Diller, “Notes Upon the Geology of the Troad”, *Report on the Investigations at Assos 1881*, 1882, 180-215.
- Dyer 1969 R. R. Dyer, “The Evidence for Apolline Purification Rituals at Delphi and Athens”, *JHS* 89, 1969, 38-56.
- Eisen 1930 G. A. Eisen, “Lotus- and Melon-Beads”, *AJA* 34.1, 1930, 20-43.
- Erhat 1996 A. Erhat, *Mitoloji Sözlüğü* (İstanbul 1996).
- Erol 1992 O. Erol, “Çanakkale yöresinin jeomorfolojik ve neotektonik evrimi (Geomorphologic and neotectonic evolution of the Dardanelles area, NW Türkiye)”, *Türkiye Petrol Jeologları Derneği Bülteni* 4, 1992, 147-165.
- Eyuboğlu - Erhat 1977 S. Eyuboğlu - A. Erhat, *Hesiodos Eseri ve Kaynakları* (İstanbul 1977).
- Frederick 1982 M. Ahl Frederick, “Amber, Avallon, and Apollo's Singing Swan”, *AJPb*, 103.4, 1982, 373-411.
- Frothingham 1911 A. L. Frothingham, “Medusa, Apollo and the Great Mother”, *AJA* 15.3, 1911, 349-377.
- Gow 1912 A. S. F. Gow, “On the Meaning of the Word ΘΥΜΕΛΗ”, *JHS* 32, 1912, 213-238.
- Gödecken 1986 G. B. Gödecken, “Beobachtungen und Funde an der heiligen Straße zwischen Milet und Didyma 1984”, *ZPE* 66, 1986, 217-253.

- Gürdal 2013 T. Gürdal, "Tuzla 'Satnioeis' Roma Köprüsü", içinde: A. C. Özgünel (ed.), *Smintheion, Apollon Smintheus'un İzinde* (İstanbul 2013) 141-149.
- Gürdal 2015 T. Gürdal, "A Roman Bridge on the Satnioeis (Tuzla) River", in: A. C. Özgünel (ed.) *Smintheion, In Search of Apollon Smintheus* (İstanbul 2015) 125-135.
- Haddad 1995 N. A. Haddad, *θυρεσ και παραθυρα στην ελληνιστικη και ρωμαικη αρχιτεκτονικη του ελλαδικου χωρου*, (Θεσσαλονίκη 1995).
- Harrison 1899 J. E. Harrison, "Delphika.-(A) The Erinyes. (B) The *Omphalos*", *JHS* 19, 1899, 205-251.
- Head 1889 B. V. Head, "Apollo Hikesios", *JHS* 10, 1889, 43-45.
- Heerma van Voss 1979 M. Heerma van Voss, "The Cista Mystica in the Cult and Mysteries of Isis", *Studies in Hellenistic Religions*, (ed. M. J. Vermaseren), 1979, 23-26.
- Herrmann 1959 H - V. Herrmann, *Omphalos* (Münster 1959).
- Holland 1933 L. B. Holland, "The Mantic Mechanism at Delphi", *AJA* 37.2, 1933, 201-214.
- Hollinshead 1999 M. B. Hollinshead, "Adyton, Opisthodomos, and the Inner Room of the Greek Temple", *Hesperia* 68.2, 1999, 189-218.
- Homerus *Ilyada* (Çev. A. Erhat - A. Kadir) (1997).
- Homerus *Oyysseia* (Çev. A. Erhat - A. Kadir) (1998).
- Imhoof - Blumer 1898 F. Imhoof - Blumer, "Coin-Types of Some Kilikian Cities", *JHS* 18, 1898, 161-181.
- Jewett 1997 R. Jewett, "Paul and the Caravanners: A Proposal on the Mode of "Passing Through Mysia" Unresolved Aspects of Paul's Travels Through Mysia", *Text and Artifact in the Religions of Mediterranean Antiquity, Essays in Honour of Peter Richardson* (Ed. Stephen G. Wilson - Michael Desjardnis) 2000, 74-90.
- Jewett - Stupperich 2008 R. Jewett - R. Stupperich, "Wanderungen durch die Troas", *Festschrift für Elmar Schwertheim zum 65.Geburstag*, *AMS* 65.1, (Bonn 2008) 349-357.
- John 1869 O. John, "Die Cista Mystica", *Hermes*, 3.3, 1869, 317-334.
- Kaplan 2013a D. Kaplan, "Smintheion Roma Hamamı", içinde: A. C. Özgünel (ed.), *Smintheion, Apollon Smintheus'un İzinde* (İstanbul 2013) 81-100.

- Kaplan 2013b D. Kaplan, “Smintheion Roma Dönemi Su Depoları”, içinde: A. C. Özgünel (ed.), *Smintheion, Apollon Smintheus’un İzinde* (İstanbul 2013) 101-116.
- Kaplan 2013c D. Kaplan, “Smintheion’da kullanılan yapı malzemeleri”, içinde: A. C. Özgünel (ed.), *Smintheion, Apollon Smintheus’un İzinde* (İstanbul 2013) 117-124.
- Kaplan 2015 D. Kaplan, “Roman Baths and Related Structures”, *Smintheion, In Search of Apollon Smintheus* (Ed. A. Coşkun Özgünel), (2015) 65-92.
- Kaplan – Şen – Günaydın 2016 D. Kaplan – M. Şen – İ. Günaydın, “Gülpınar’ın Unutulan Yapıları; Çeşme ve Çamaşırhaneler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 9, Sayı 43, 2016, 1097-1117.
- Karouzos 1929 Chr. Karouzos, “The Find from the Sea off Artemision”, *JHS* 49.2, 1929, 141-144.
- Kayan 1994 İ. Kayan, *Tuzla Ovasının Alüvyal Jeomorfolojisi ve Holosen’deki Kıyı Çizgisi Değişimleri* (İzmir 1994).
- Krauskopf 2005 I. Krauskopf, “Kiste, Cista”, *Thesaurus Cultus Et Rituum Antiquorum* (ThesCRA) V, 2005, 273-378.
- Leaf 1923 W. Leaf, *Strabo on the Troad (Book XIII.1)* (1923).
- Leake 1856 W. M. Leake, “On the site of the temple of Apollo Smintheus”, *Transactions of the Royal Society of Literature*, 2nd series, 5, 1856, 236-242.
- Laumonier 1958 A. Laumonier, *Les Cultes Indigènes en Carie* (Paris 1958).
- Littleton 1986 C. Scott Littleton, “The Pneuma Enthusiastikon: On the Possibility of Hallicunogenic “Vapors” at Delphi and Dodona”, *Ethos* 14.1, 1986, 76-91.
- Mikalson 1998 J. D. Mikalson, *Religion in Hellenistic Athens* (Berkeley 1998).
- Moore 1903 G. F. Moore, “Baetylia”, *AJA* 7.2, 1903, 198-208.
- Ogle 1910 M. B. Ogle, “Laurel in Ancient Religion and Folk-Lore”, *AJPh* 31.3, 1910, 287-311.
- Oppé 1904 A. P. Oppé, “The Chasm at Delphi”, *JHS* 24, 1904, 214-240.
- Özgünel 1982 C. Özgünel, “Chryse-Apollon Smintheus Tapınağı 1980-1981 Yılı Kazıları”, *KST* 4, 1982, 207-224.
- Özgünel 2001 C. Özgünel, *Smintheion, Troas’ta Kutsal Bir Alan* (Ankara 2001).
- Özgünel 2002 C. Özgünel, “İlyada Destanı ve Apollon Smintheus Tapınağı”, *Colloquium Anatolicum* I, 2002, 53-99.

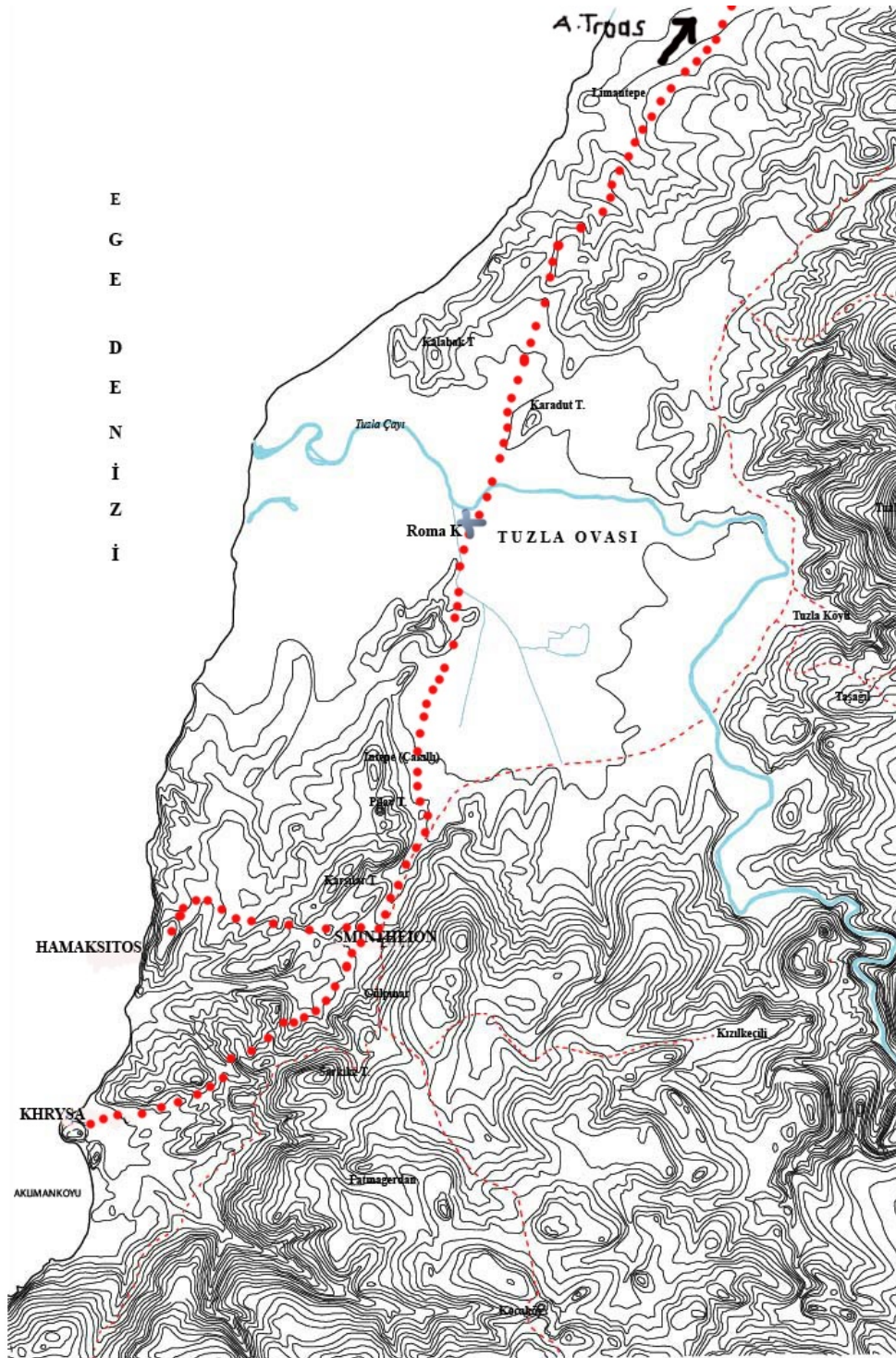
- Özgünel 2005a C. Özgünel, “Smintheion 2003 (24. Yıl)”, *KST* 26.2, 2005, 303-310.
- Özgünel 2005b C. Özgünel, “Gülpınar-Tuzla Ovası’ndaki Roma Köprüsü”, içinde: O. Belli (derl.), *60. Yaşında Sinan Genim’e Armağan, Makaleler* (İstanbul 2005) 516-525.
- Özgünel 2008a C. Özgünel, “30.Yılına Doğru Apollon Smintheus Kazıları”, *Ayvacak Değerleri Sempozyumu* (Çanakkale 2008) 39-46.
- Özgünel 2008b C. Özgünel, “2006 Yılı Gülpınar Kazıları (27.Yıl)”, *KST* 29.2, 2008, 39-52.
- Özgünel 2013 C. Özgünel, “İlyada Destanı Işığında Apollon Smintheus Tapınağı”, *Smintheion, Apollon Smintheus’un İzinde*, (Ed. A. Coşkun Özgünel), 2013, 29-76.
- Özgünel 2015 C. Özgünel, “The temple of Apollo Smintheus and the Iliad” *Smintheion, In Search of Apollo Smintheus*, (Ed. A. Coşkun Özgünel), 2015, 15-63.
- Özgünel - Gürdal 1998 C. Özgünel - T. Gürdal, “1996-1997 Gülpınar Kazı Çalışmaları”, *KST* 20.2, 1998, 111-124.
- Özgünel - Gürdal 2002 C. Özgünel - T. Gürdal, “Smintheion 1999-2000”, *KST* 22.1, 145-149.
- Özgünel - Kaplan 2009 C. Özgünel - D. Kaplan, “2007 Gülpınar / Smintheion Kazı Çalışmaları”, *KST* 30.4, 2009, 409-432.
- Özhan 2015 T. Özhan, “New Inscriptions from Smintheion: Dedications, Epitaphs, and Fragments”, in: A. C. Özgünel (ed.) *Smintheion, In Search of Apollo Smintheus* (İstanbul 2015) 107-123.
- Öztepe 1999 E. Öztepe, *Smintheion Heykeltıraşlık Eserleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara (1999).
- Pasachoff – Littman 2005 N. M. Pasachoff – R. J. Littman, *A Concise History of the Jewish People*, (Lanham 2005).
- Ricl 1995 M. Ricl, “Epigraphical Survey in Alexandria Troas”, *AST* 13.1, 1995, 7-13.
- Ricl 1997 M. Ricl, *The Inscriptions of Alexandria Troas* (Bonn 1997).
- Robbins 1916 F. E. Robbins, “The Lot Oracle at Delphi”, *Classical Philology* 11.3, 1916, 278-292.
- Robinson 1936 D. M. Robinson, “A New Lebes Gamikos with a Possible Representation of Apollo and Daphne”, *AJA* 40.4, 1936, 507-519.
- Roscher 1913 W. H. Roscher, *Omphalos* (Leipzig 1913).

- Russel – Wilson 1981 D. A. Russel - N. G. Wilson, *Menander Rhetor, A Commentary*, (Oxford 1981).
- Schneider 1987 P. Schneider, “Zur Topographie der heiligen Straße von Milet nach Didyma”, *AA* 1987, 101-129.
- Schulz 2002 A. J. P. H. Schulz, “Die Befestigungsanlage von Alexandria Troas”, *AMS* 44, *Studien zum antiken Kleinasien* (Bonn 2002) 33-58.
- Schwertheim 1996 E. Schwertheim, “Neue Inschriften aus Alexandria Troas, Antandros, Skepsis und Kebren”, *Die Troas: Neue Forschungen zu Neandria und Alexandria Troas II*, *AMS* 22 (Bonn 1996) 99-124.
- Seeher 1987 J. Seeher, “Prähistorische Funde aus Gülpınar / Chryse. Neue Belege für einen vor - Trojanischen Horizont an der Nordwestküste Kleinesiens”, *AA* 4, 1987, 533-556.
- Suetonius C. Suetonius Tranquillus, *The Lives of the Twelve Caesars To Which Are Added His Lives Of The Grammarians, Rhetoricians, and Poets* (Çev. A.Thomson – T. Forester), (London 1896).
- Sidwell 1996 K. Sidwell, “Purification and Pollution in Aeschylus' Eumenides”, *The Classical Quarterly*, New Series 46.1, 1996, 44-57.
- Siyako ve diğ. 1989 M. Siyako - K. A. Bürkan - A. İ. Okay, “Biga ve Gelibolu Yarımadalarnın Tersiyer jeolojisi ve hidrokarbon olanakları” *Türkiye Petrol Jeologları Derneği Bülteni* 13, 1989, 183-199.
- Sourvinou - Inwood 1979 C. Sourvinou - Inwood, “The Myth of the First Temples at Delphi”, *The Classical Quarterly* New Series 29.2, 1979, 231-251.
- SNG Sylloge Nummorum Graecorum Deutschland Sammlung von Aulock, (16.Heft: Mysien-Troas-Aeolis-Lesbos) (Berlin 1967).
- Stern 1969 M. Stern, “The Political and Social History of Judea Under Roman Rule”, in: H.H. Ben-Sasson (Ed.), *A History of Jewish People* (1969) 239-276.
- Strabon *Geographika (Antik Anadolu Coğrafyası)* (Çev. A. Pekman), (İstanbul 2000).
- Şahin 1973 M. Ç. Şahin, “Lagina’dan (Koranza) İki Yeni Yazıt / Two New Inscriptions from Lagina (Koranza)”, *Anadolu/Anatolia* 17, 1973, 177-195.
- Şahin 2000 M. Ç. Şahin, “Karia’dan Epigraphic Notlar / Epigraphical notes from Caria”, *Archivum Anatolicum* 4, 2000, 225-236.
- Takaoğlu 2005 T. Takaoğlu, “A Prehistoric Mourning Figurine from Gülpınar in Northwestern Anatolia”, *Arkeoloji, Anadolu ve Avrasya* 2, 2005, 3-7.

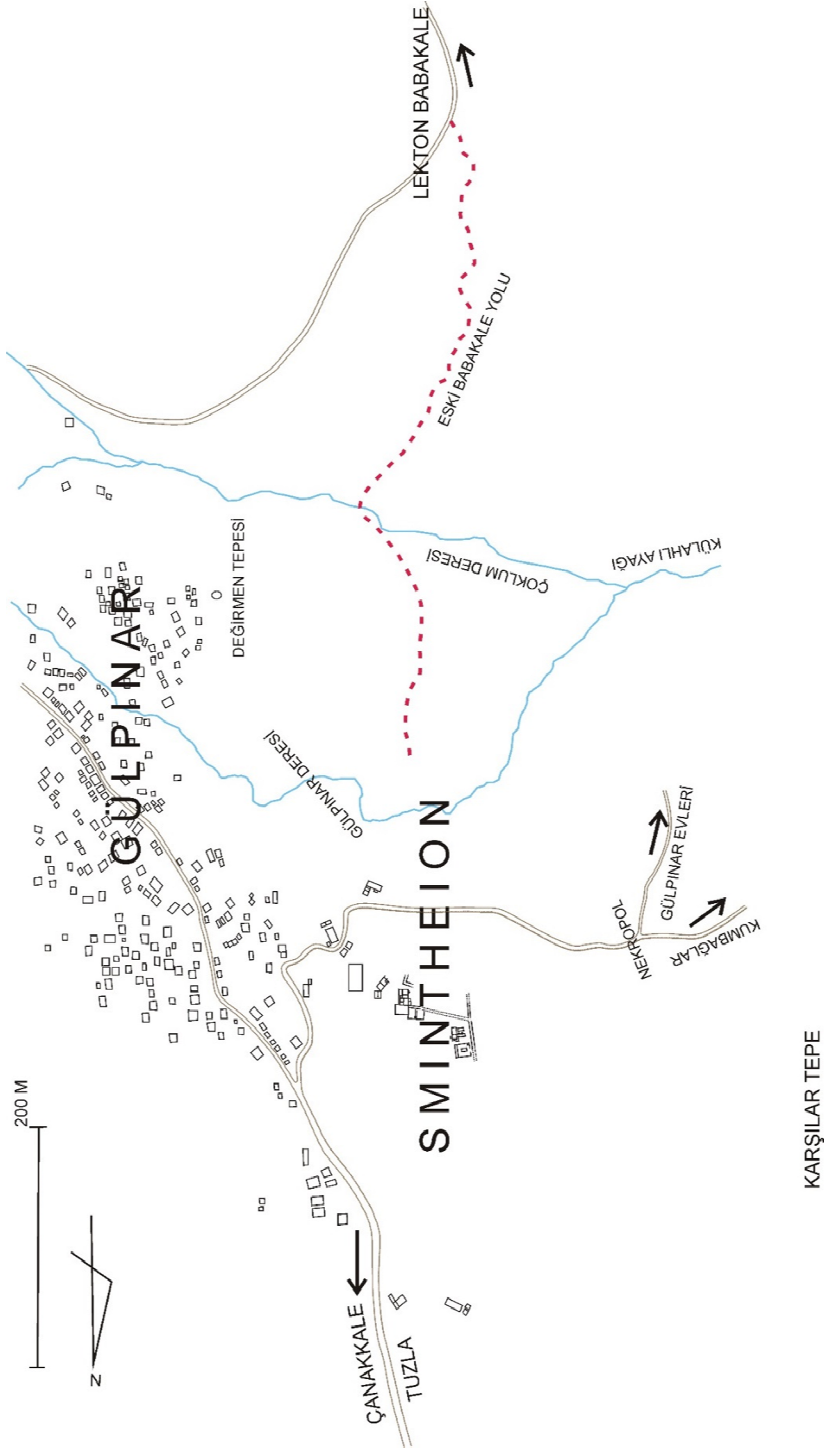
- Takaoğlu - Özdemir 2013 T. Takaoğlu - A. Özdemir, “Smintheion Öncesi; Prehistorik Yerleşim”, içinde: A. C. Özgünel (ed.), *Smintheion, Apollon Smintheus’un İzinde*, (İstanbul 2013), 15-28.
- Tuchelt 1970 K. Tuchelt, *Die archaischen Skulpturen von Didyma*, IstForsch. 27, (Berlin 1970).
- Tuchelt 1992 K. Tuchelt, *Branchidai-Didyma* (Mainz 1992).
- Várhelyi 2015 Z. Várhelyi, “Gendered Agents and Embodied Religious Experience”, *A Companion to the Archaeology of Religion in the Ancient World* (Edit. R. Raja – J. Rüpke), (Chicester 2015) 120-130.
- Von Osten 1837 R. P. von Osten, *Denkwürdigkeiten und Erinnerungen aus dem Orient III* (Stuttgart 1837).
- Voutiras 1982 E. Voutiras, “A Dedication of Hebdomaistai to the Pythian Apollo”, *AJA* 86.2, 1982, 229-233.

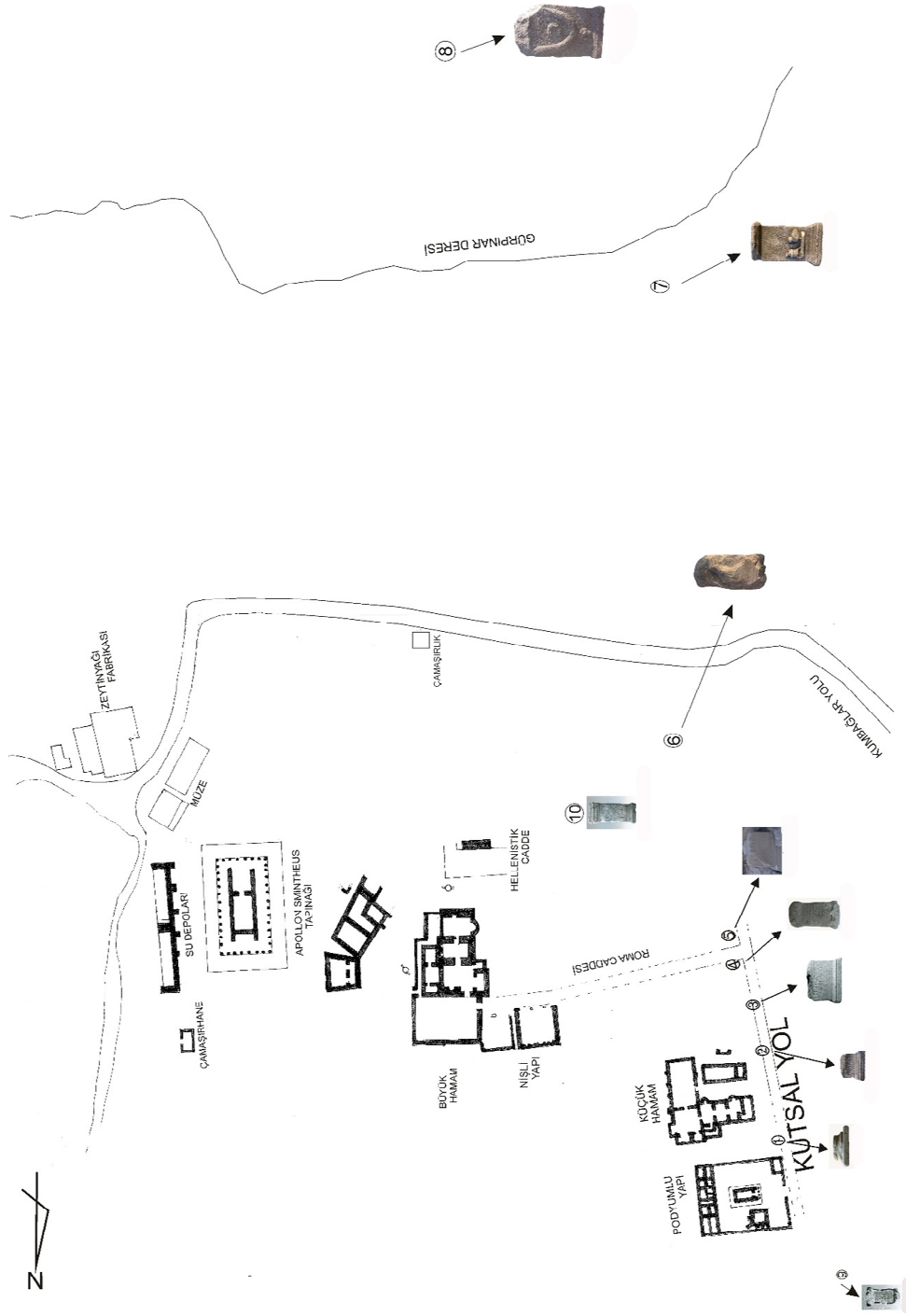
Harita 1

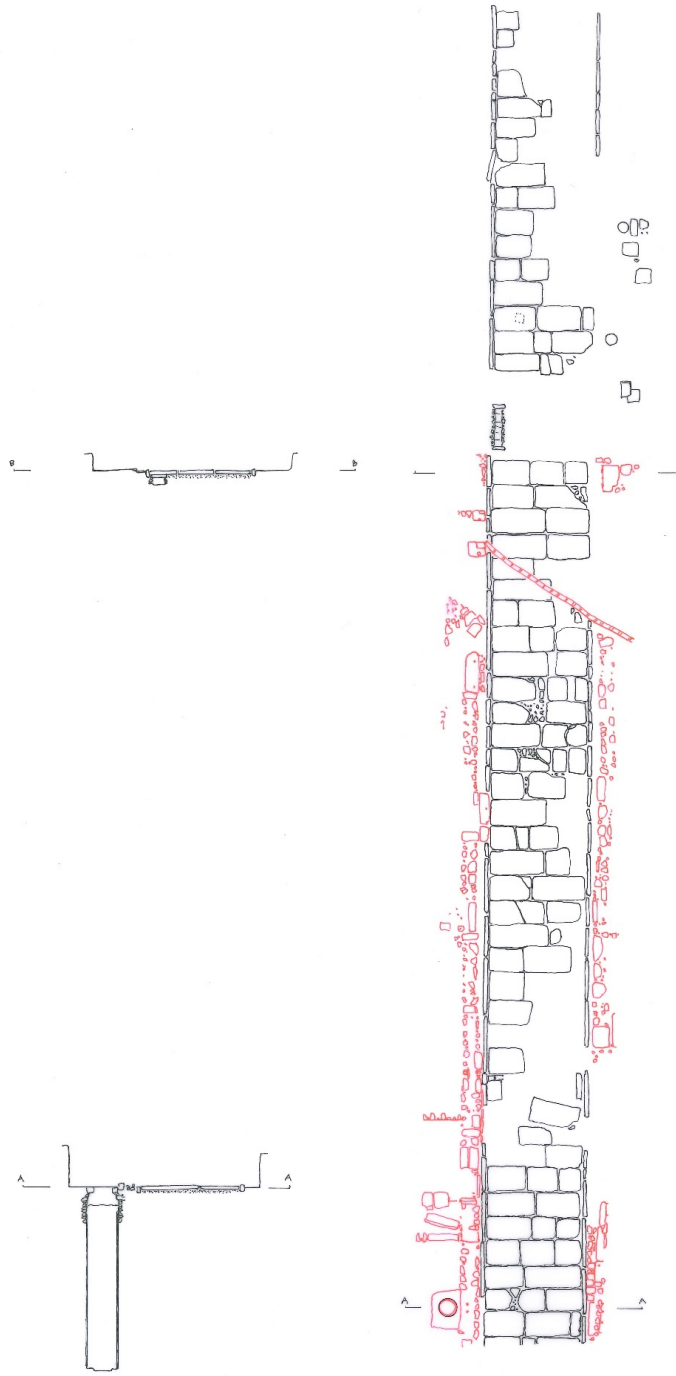
Harita 2

Plan 1

Plan 2

Plan 3

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Smintbeion-Aleksandria Troas Yolu, Ne İçindi?

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

Resim 8

Resim 9

Resim 10

Resim 11

Resim 12

Resim 13

Resim 14

Resim 15

Resim 16

Resim 17

Resim 18

Resim 19

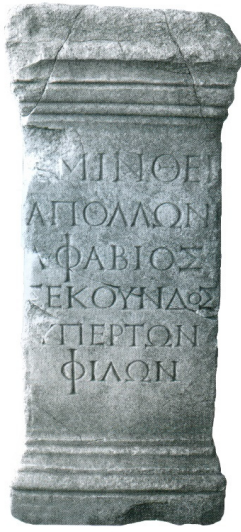
Resim 20

Resim 21

Resim 22

Resim 23

Resim 24

Resim 25

Smitbeion-Aleksandria Troas Yolu, Ne İçindi?

Resim 26

Resim 27